Gradovi i gradski zivot u Slavonskoj vojnoj krajini od mira u Srijemskim Karlovcima do njezinog ukidanja (1699.-1873. godine) - na primjeru Slavonskog Broda

Tomić, Tomislav

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:427988

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij pedagogije i povijesti

Tomislav Tomić

Gradovi i gradski život u Slavonskoj vojnoj krajini od mira u Srijemskim Karlovcima do njezinog ukidanja (1699. - 1873. godine) – na primjeru Slavonskog Broda

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, kolovoz 2016.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Diplomski studij pedagogije i povijesti

Tomislav Tomić

Gradovi i gradski život u Slavonskoj vojnoj krajini od mira u Srijemskim Karlovcima do njezinog ukidanja (1699. - 1873. godine) – na primjeru Slavonskog Broda

Diplomski rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, polje povijest, grana hrvatska i svjetska ranonovovjekovna povijest

Mentor: doc. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

Osijek, kolovoz 2016.

SAŽETAK

Cilj ovog diplomskog rada je dati uvid u gradski život i same gradove Slavonske vojne krajine na primjeru Slavonskog Broda, tj. Broda na Savi. Kronološki ovaj će rad obuhvatiti vrijeme od potpisivanja mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine pa sve do ukinuća Vojne krajine 1873. godine. Potpisivanjem mira u Srijemskim Karlovcima, Habsburška je Monarhija konačno vratila Slavoniju u dio svog teritorija, no zbog postojanja opasnosti od Osmanlija, dio je Provincijala uklopljen u granični sustav obrane Vojne krajine. Kada se granica nakon Beogradskog mira 1739. konačno definirala, Dvorsko ratno vijeće počelo je s reorganizacijom Slavonske vojne krajine kako bi od nje napravilo odličan izvor vojske, a pri tomu autarkijsku tvorevinu na području Habsburške Monarhije. Kako bi se ta ideja o samodostatnosti ostvarila, određena mjesta u krajini bivaju proglašena slobodnim vojnim komunitetima, među njima se nalazio i Brod na Savi. Ono što je komunitete činilo posebnima jest činjenica da nisu spadali pod vojnu upravu pukovnije ili satnije u kojoj su se nalazili, već su imali određenu dozu samouprave u obliku gradskog magistrata. U ovom će radu biti predstavljen Brod na Savi, njegovo proglašenje vojnim komunitetom 1753. godine, bit će prikazano i oduzimanje statusa komuniteta, ali i vraćanje istog 1820. godine. Nadalje, prikazana je trgovačka i obrtnička djelatnost kao glavna pokretačka snaga gospodarstva u komunitetima, ali i zemljoradnja koja biva potisnuta na same margine gospodarske djelatnosti. Prikazan je i život stanovnika u Brodu na Savi te njihov odnos s tvrđavom Brod i njezinim vojnicima, gradskim magistratom i brodskim kontumacom. Također će biti prikazan odnos s crkvenim službenicima i sam odnos vojnih vlasti prema Katoličkoj i Pravoslavnoj crkvi.

Ključne riječi: Slavonska vojna krajina, 18. i 19. stoljeće, Brod na Savi, slobodni vojni komuniteti, obrt, trgovina, stanovništvo, magistrat, Pravoslavna crkva, Katolička crkva

Sadržaj

1. UVOD 1
2. HABSBURŠKA MONARHIJA U 18. I 19. STOLJEĆU 3
3. NASTANAK I ORGANIZACIJA SLAVONSKE VOJNE KRAJINE 11
3.1. SLAVONSKA VOJNA KRAJINA U 18. STOLJEĆU 13
3.2. SLAVONSKA VOJNA KRAJINA U 19. STOLJEĆU 15
4. SLOBODNI VOJNI KOMUNITETI 17
4.1. OSNIVANJE SLOBODNOG VOJNOG KOMUNITETA BRODA NA SAVI 19
4.2. ODUZIMANJE STATUSA KOMUNITETA 23
5. ŽIVOT U BRODU NA SAVI 27
6. OBRTNIČKA I TRGOVAČKA DJELATNOST 34
6.1. OBRTNIČKA HIJERARHIJA 37
6.2. TRGOVINA U BRODU 40
7. ZEMLJORADNJA KAO NEPOŽELJNA DJELATNOST 43
8. GRADSKA UPRAVA 45
9. CRKVENA ZBIVANJA U BRODU NA SAVI 49
10. ZAKLJUČAK 51
11. LITERATURA 52

1. UVOD

Krajem 13. stoljeća na karti svijeta pojavila se nova sila koja će donijeti pravu pomutnju na europskom kontinentu, to je bilo Osmansko Carstvo. Prvi pravi sukob sa Osmanlijama Hrvatska je doživjela 1493. godine na Krbavskom polju gdje je Osmansko Carstvo pokazalo svu svoju snagu. Iako im je pad Carigrada 1453. godine trebao služiti kao upozorenje i signal za pripremu, to se nije dogodilo. Nešto konkretnije u vezi s obranom od Osmanlija počelo se događati nakon bitke na Mohačkom polju (1526.), kada Ferdinand Habsburški počinje s formiranjem buduće Vojne krajine. Ono što je Vojna krajina bila jest skup obrambenih jedinica na teritoriju Hrvatske koji je graničio s Kraljevinom Bosnom, a služila je kao zid koji je trebao spriječiti nove prodore Osmanlija. Cilj ovog diplomskog rada jest predočiti dio tog obrambenog sustava, Slavonsku vojnu krajinu, njezine gradove i život u njima na primjeru jednog mjesta u hrvatskoj Posavini, Broda na Savi. U ovom radu grad Brod na Savi i njegovi stanovnici sagledani su u kontekstu kolegija „Europski gradovi i gradski život u novom vijeku“ te u razdoblju od 1699. do 1873. godine. Na početku diplomskog rada predočit će se politička slika u Hrvatskoj u 18. stoljeću kako bi se shvatilo položaj Slavonske vojne krajine i situacija u samoj Hrvatskoj. Nakon toga će biti govora o razgraničenju same Slavonske vojne krajine. Ovdje se spominju tri mirovna ugovora potpisana između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva u Srijemskim Karlovcima, Požarevcu i Beogradu, koji su od velikog značaja za formiranje granica Slavonije i njezine Vojne krajine. Sljedeće poglavlje će govoriti o osnivanju posebnih mjesta u Vojnoj krajini, vojnih komuniteta koji nisu bili određeni vojnoj vlasti u Krajini te su imali čak i određenu dozu samouprave. Ovdje će biti prikazan i sam Brod na Savi, njegovo proglašenje slobodnim vojnim komunitetom, oduzimanje statusa komuniteta 1787. godine te ponovno vraćanje statusa 1820. godine. Sljedeće će poglavlje prikazati život ljudi u komunitetu, njihov međusobni odnos, odnos institucija koje su tada funkcionirale u Brodu. Bit će i govora o gospodarskoj djelatnosti u komunitetu, pogotovo o obrtu i trgovini koji su trebali biti glavni pokretač svih komuniteta u Slavonskoj vojnoj krajini, cehovskoj organizaciji te hijerarhiji u obrtništvu.

Spomenut će se i zemljoradnja koja je u početku činila najveći udio djelatnosti u komunitetu, ali je pod pritiskom Dvorskog ratnog vijeća istisnuto na margine u korist obrtnika i trgovaca. Već je spomenuto da su komuniteti imali dozu samoupravljanja, to je bilo u obliku gradskih magistrata, skupine ljudi koja je vodila komunitet i činila gradsku upravu, ovdje će biti govora i o radu policije u komunitetima. Na kraju će se govoriti i o crkvi u komunitetu Broda na Savi, odnosu vojnih vlasti kako prema Katoličkoj tako i prema Pravoslavnoj crkvi.

2. HABSBURŠKA MONARHIJA U 18. I 19. STOLJEĆU

Završetkom Velikog bečkog rata Hrvatska ulazi u novo razdoblje povijesti. Mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine uvelike je oslabio osmanlijski utjecaj na tim prostorima, što je svakako predstavljalo olakšanje narodu koji je bio iscrpljen stalnim borbama. Međutim, 18. stoljeće je još jedna epoha u nizu koja nosi za sobom gorak okus borbe za goli život. S jedne strane Bečki dvor pokušava podvrgnuti u potpunosti hrvatske prostore, a s druge se počinju javljati Mađari kao izolirana prijetnja koji počinju zahtijevati svoja prava na štetu hrvatske suverenosti. Naravno da će i nadalje biti govora o Osmanlijama, ali u mnogo manjem omjeru nego prije.

Godine 1697. odigrala se velika bitka kod Sente gdje je veliku pobjedu izvojevala vojska Eugena Savojskog. Nakon toga je osvojio i Sarajevo. Kad Osmansko Carstvo više nije moglo nastaviti rat, počeli su 1698. godine pregovori o miru. Ti isti pregovori završili su 26. siječnja sljedeće godine potpisivanjem pobjedničkog mira koji su sklopili Habsburgovci i drugi članovi Svete lige. Prema zaključcima tog mira, Habsburška je Monarhija dobila natrag čitavu Slavoniju sa Srijemom (osim jugoistočnog), današnju Banovinu od Une, Kordun od Korane do gornje Gline i čitavu Liku i Krbavu. Povećala se s 18 200 na više od 40 000 km². Međutim, Hrvatski sabor s banom je upravljao samo jednom polovicom tog teritorija, dok je druga polovica poslužila Habsburgovcima kao Vojna krajina. Odlukama mira u Srijemskim Karlovcima promijenila se politička, etička i konfesionalna slika hrvatskih i ugarskih zemalja u korist kršćanstva, ali i hrvatskog i mađarskog naroda.[1]

U Ugarskoj se u međuvremenu javljaju nove težnje. Nakon oslobođenja ojačala je borba protiv centralizma Bečkog dvora. Tako je Franjo II. Rakoczy htio u početku 18. stoljeća uvući Hrvate u protuaustrijski ustanak, čemu se oduprlo hrvatsko plemstvo. Zatim je Ugarski sabor zatražio 1708. da hrvatski zakoni budu u skladu s ugarskim. Drugim riječima, zatražio je da Hrvatska izgubi jedno od bitnih obilježja svoje državnosti, tj. pravo na svoje zasebno zakonodavstvo. Zbog kuge i otpora hrvatskog plemstva to tada nije bilo odlučeno. Da bi se oduprlo, hrvatsko je plemstvo tražilo oslonac u Beču. Na poticaj tamošnjeg dvora, ono je 1712. izglasalo tzv. Hrvatsku pragmatičku sankciju. Njom je priznalo i ženskoj lozi Habsburgovaca pravo na prijestolje. To je pravo priznalo onoj nasljednici koja će vladati nerazdjeljivim austrijskim područjem.

[1] Dragutin Pavličević, „Povijest Hrvatske“, P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2007., str. 205. – 207.

To je tada bilo važno jer ni Josip I. ni Karlo VI. nisu imali sinova, a još 1687. godine, Ugarski je sabor pravo nasljedstva priznao samo muškim članovima dinastije te je mađarsko plemstvo bilo protiv toga da se promijeni taj zaključak. Hrvatsko je priznanje bilo svjestan politički čin. Njime je plemstvo htjelo steći priznanje prava i povlastica Hrvatske i pokazati državnu nezavisnost od Ugarske. Od tada pa sve do 1918. neće prestati nastojanje Hrvata da sačuvaju svoju samostalnost i državnost između Beča i Budima. Kako se Hrvatskoj pragmatičkoj sankciji oduprlo ugarsko plemstvo, kralj Karlo je nije sankcionirao, ali je posebnom ispravom potvrdio sva prava i povlastice Kraljevini Hrvatskoj, što je Hrvatski sabor bio i zatražio. Dvor je Hrvatsku pragmatičku sankciju prihvatio radi pritiska na Ugarsku, ali nije pristao da se Hrvatska potpuno prema njoj osamostali. Ugarski sabor priznao je valjanost hrvatskih zakona koje je potvrdio kralj, ali je 1722./23. priznajući pravo nasljeđivanja i ženskim članovima dinastije istaknuo nerazdruživost zemalja sv. Stjepana, tj. Hrvatske s Ugarskom. Dvorska sankcija te formulacije početak je habsburške dvoličnosti prema bitnim pitanjima hrvatske politike.[2]

Nakon smrti Karla VI. izumrla je i habsburška dinastija u muškoj lozi, a na prijestolje stupa Marija Terezija. Dolaskom na prijestolje nastojala je ojačati apsolutnu vlast i jedinstvenu austrijsku državu, stoga je težila da stegne, a na kraju i ukine, hrvatsku i ugarsku stalešku nezavisnost. Godine 1767. osniva se Kraljevsko vijeće (*Consilium regnum*), ali je bilo ograničeno samo na prostor Banske Hrvatske i Slavonije. Vijeće se sastojalo od petorice vijećnika: trojice plemića, jednog prelata i jednog velikaša. Na čelu se nalazio ban. Sjedište Kraljevskog vijeća bilo je u Varaždinu; stoga on ponekada nosi i naziv 'mali Beč'. Nakon velikog požara 1776. godine, sjedište Kraljevskog vijeća iz Varaždina premješteno je u Zagreb. Nakon nekog vremena Ugarska nastoji podvrgnuti Hrvatsko kraljevsko vijeće svojem, to je potaklo Mariju Tereziju da ukine Hrvatsko kraljevsko vijeće i premjesti sve poslove u Ugarsku. Time je zapravo počela hegemonija Ugarske.[3]

Jedna od najznačajnijih reformi bila je ona u školstvu. Za razvitak školstva od presudne važnosti bilo je ukidanje isusovačkog reda. Do tada su oni u rukama imali čitavo više školstvo. Nakon njihova ukinuća, reformirana je zastarjela nastava, a zaplijenjena imovina pretvarana je u

[2] Trpimir Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, Školska knjiga, Zagreb, 1999., str. 169.

[3] Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata - pregled povijesti hrvatskog naroda (600. - 1526.)*, Marjan tisak, Split, 2004., str. 345.-346.

naukovnu zakladu. Godine 1776. kraljičinim reskriptom briga za školstvo stavljena je u dužnost posebne školske komisije.[4]

Carica je uočila da je potrebno potaknuti stanovništvo na proizvodnju, a seljačke bune pokazale su krhkost postojećeg sustava. Kako bi se poboljšao položaj Hrvatske, donešen je Slavonski urbar 1756. te Hrvatski urbar 1780. godine. U njima su određeni iznosi podložnika i feudalnog posjednika te su pravno utvrđeni svi tereti svakoga podložnika. Te reforme utječu na odnos između staleža. Slabi položaj plemstva koje sada radi u državnim službama i samim time je izravno podložno državi. No usprkos tomu, ono i dalje zadržava značajan utjecaj u društvu. Novi porezni sustav oporezuje i plemićku zemlju i njihove prihode od kmeta. Porez i njegovo prikupljanje dolazi pod državnu vlast. Takav sustav bitno mijenja položaj kmetova, a osim toga određena je i gornja granica kmetskih dužnosti.[5] Marija Terezija pokušavala je osigurati nadzor nad Crkvom te ju pravno i gospodarski podrediti. Počela je s reformom Crkve. Ona je stavljena pod nadzor države, zabranjeno je stupanje u samostan prije 24. godine života. Uvodi se oporezivanje svećenstva, a 1774. godine uslijedila je zapljena imovine isusovačkom redu kojeg je papa ukinuo godinu dana ranije. Marija Terezija izdala je i Kazneni zakonik kojim ukida torturu i ograničava smrtnu kaznu, koju potpuno ukida tek Josip II. Prosvjetiteljstvo donosi ideju da se oni koji vladaju trebaju odnositi prema svojim podanicima kao prema djeci. Zauzimalo se za jednakost pred zakonom, vjersku toleranciju te podvrgavanje Crkve državnoj vlasti.[6]

Mariju Tereziju naslijedio je njezin sin Josip II. On je još od 1765. bio suvladar majci kao car. On je još odlučnije nastavio apsolutističku i germanizatorsku politiku radi političkog jedinstva habsburških zemalja s njemačkim službenim jezikom. Budući da je jedno vrijeme bio suvladar, mnoge promjene koje su se dogodile u monarhiji poslije 1765., velikim dijelom mogu se pripisati njemu. Kroz djelovanje Hrvatskog kraljevskog vijeća, a onda nakon njegova ukinuća i prebacivanja svih poslova u Ugarsku, Hrvatska je ostala bez svoje vrhovne i političke vlasti.[7]

Josip II. bio je odgajan u duhu prosvijećenog apsolutizma. Držeći se ideje carske neograničene vlasti, ali u iskrenoj skrbi za dobrobit podanika, potekla su sva njegova djela, reforma i borbe s Crkvom i staležima koje je smatrao preprekom svojem apsolutizmu. Bio je vrlo sklon reformama. Već na početku vladavine vidjelo se da se svi teritoriji neće tretirati jednako.

[4] Skupina autora, *Povijest Hrvata*, knjiga 2., Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 249. – 250.

[5] Isto, str. 259. – 260.

[6] T. Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, str. 171.

[7] Isto, str. 175.

Tako su se u Češkoj, Moravskoj, Šleskoj, Štajerskoj, Koruški, Kranjskoj itd., počele razvijati manufaktura i tvornice. To je jasno pokazalo da se Hrvatska našla u onom drugom sklopu, nerazvijenom. On je već 1773. godine ukinuo isusovački red. Želeći protestante učiniti ravnopravnim katolicima, on je 25. listopada 1781. godine izdao Edikt o vjerskoj toleranciji proglašavajući slobodu vjeroispovijesti, ulazak pripadnicima svih konfesija u državne službe. Židovi, Grci i Srbi su tada osnovali svoje općine. Ograničio je utjecaj svećenstva u upravi, ali je radi pribavljanja sredstava za osnivanje novih crkvenih župa 1782. dokinuo sve muške i ženske samostane koji se nisu bavili nastavom i njegom bolesnika, njihovu je imovinu zaplijenio. Zgrade tih samostana pretvorene su u škole, vojarne i manufakture. Godine 1784. proglasio je njemački službenim jezikom u cijeloj državi u najvišoj upravi, a kasnije uredio da njemački jezik mora biti uredovni jezik u svim županijama. Car je želio provesti ujedinjenje i stapanje svih zemalja u jednu zasebnu njemačku državu i nije prihvaćao županije koju su imale staleška prava.[8]

Što se tiče Vojne krajine, postojala su dva važna razloga zbog kojih bečki Dvor nije ukinuo Krajinu već krajem 18. stoljeća, budući da je izgubila svoju prvobitnu svrhu kao prva crta obrane od Osmanskog Carstva, no ono tada više nije predstavljalo opasnost za Monarhiju. Prvo je to što se Habsburgovcima bilo teško odreći jedne sasvim militarizirane tvorevine čiji se vojni potencijal mogao koristiti i izvan granica Vojne krajine. Drugi razlog je taj što je Bečki dvor krajina zanimala kao izvor prihoda. Postupnim smanjivanjem utjecanja unutrašnjoaustrijskih staleža na Vojnu krajinu i prebacivanje zapovjednog težišta iz Graza u Beč, otvarala se mogućnost za centralizaciju u tom djelu Monarhije. Reorganizacije koje su tijekom narednih desetljeća obuhvatile Krajinu trebale su potvrditi njezin poseban status i uskladiti je s centralizmom prosvijećenog-apsolutističkog kroja. Krajina je trebala biti osposobljena za nove zadatke koje bi određivao Beč te postati politički i financijski neovisna o utjecaju unutrašnjoaustrijskih staleža. Također je bila izdvojena ispod vlasti Hrvatskog sabora i bana, unatoč tomu što je činila nerazdvojivi dio Hrvatske Kraljevine.[9]

Nakon smrti Josipa II. na vlast dolazi Leopod II. Nezadovoljstvo koje je izazvala centralizacija i germanizacija Josipa II. u Banskoj Hrvatskoj novi car pokušava smiriti uspostavom staleškog ustava te svojom krunidbom za hrvatsko-ugarskog kralja. Od tog trenutka Hrvatski sabor i ban dobivaju nazad svoju funkciju. Novoproglašeni ban bio je Ivan Erdödy.

[8] Skupina autora, *Povijest Hrvata*, str. 270.-271.

[9] Isto, str. 274. – 275.

Hrvatsko kraljevsko vijeće na žalost građana nije obnovljeno, ali je zato Ugarsko namjesničko vijeće obnovljeno, koje je služilo kao zajednička vlada Hrvatske i Ugarske. Pod izlikom obrane od germanizacije Habsburgovaca, Ugarska vlada je predložila uvođenje mađarskog jezika u sve hrvatske ustanove. Ban Erdödy je snažno odbacio taj prijedlog, smatrajući ga pokušajem mađarizacije, procesu jednakom germanizaciji. Novi pokušaj mađarizacije javlja se kada zastupnici Ugarske pokušavaju pripojiti Slavoniju ugarskom teritoriju. Poslije smrti cara Leopolda, na prijestolje stupa njegov sin Franjo II. Već za vladavine njegova oca, Monarhija je bila u ratu s Francuskom. Rat je završen 1795. godine mirom u Baselu. Nakon mira, Pruska, dotadašnja saveznica Monarhije, istupa iz saveza što daje Napoleonu Bonaparteu priliku za napad na Habsburšku Monarhiju. Monarhija je bila prisiljena potpisati mirovni ugovor 1797. godine u Campoformiju. Sljedeći sukob Austrije i Francuske bio je najviše poguban za Monarhiju. Taj posljednji sukob, u kojem je Austrija izgubila u bitkama kod Ulma i Austerlitza, okončan je mirom u Požunu 1805. godine. Tada Habsburška Monarhija gubi Istru, Dalmaciju i Boku kotorsku. Vladavina Franje II. bila je apsolutistička, u njegovo vrijeme Hrvatski sabor nije sazivan, čak niti Ugarski sabor. [10]

Sljedećih će godina u Monarhiji glavnu ulogu imati njezin ministar vanjskih poslova Klemens Lothar Metternich. U svojoj vanjskoj politici polazio je od pretpostavke da je situacija u Zapadnoj Europi od iznimnog značaja te da je glavna opasnost Monarhiji dolazila od Francuske. Zapravo najveći problem Monarhiji predstavljat će carska Rusija. Najveći uspjeh Metternichove diplomacije bilo je očuvanje mira između Habsburške Monarhije i Rusije, pritom zaustavljajući daljnje širenje Rusije na Balkanu. Tim dogovorom s Rusijom, Monarhiji je bila zajamčena sigurnost. Dogovoreno je vođenje negativne politike na Balkanu. Ruski car je bez sumnje bio potaknut općim otporom na koji bi naišlo daljnje rusko napredovanje. U samoj Monarhiji uveo je svoj sustav koji se temeljio na cenzuri i gušenju svakog pokušaja stvaranja nacionalnog identiteta naroda Monarhije.[11]

Revolucionarne struje koje su se kretale Europom zahvatile su i Habsburšku Monarhiju. U Ugarskoj izbija revolucija kojom se želi steći veću autonomnost od Beča. Na hrvatskim prostorima dolazi također do buđenja nacionalnog duha. U Zagrebu se sastaje Narodna skupština 25. ožujka 1848. godine gdje se usvaja program narodnog pokreta u Hrvatskoj. Ističe se kako Trojedna Kraljevina ostaje vjerna Habsburgovcima i da ostaje u okvirima Ugarske, ali traži veću

[10] Skupina autora, *Povijest Hrvata*, str. 346. – 347.

[11] Alan John Percivale Taylor, *Habsburška Monarhija 1809. – 1918.*, Zavod Znanje, Zagreb, 1990., str. 47. – 49.

samostalnost. Traži se sjedinjenje Hrvatske, Dalmacije i Slavonije te osnivanje vlade koja je odgovorna Hrvatskom saboru. U to vrijeme Josip Jelačić postaje hrvatskim banom. Datum 25. travanj 1848. godine od iznimne je važnosti, tog dana Jelačić donosi proglas o ukidanju feudalnih odnosa, a dva dana nakon toga i prekid svih odnosa s revolucionarnom ugarskom vladom. Odnosi s Ugarskom su se sve više zaoštravali i sukob je bio neizbježan. U rujnu iste godine Jelačić prelazi rijeku Dravu s 40 000 vojnika i pripaja Međimurje Hrvatskoj. Pohod nastavlja dalje prema Pešti u koju ulazi početkom 1849. godine, čime završava mađarska revolucija. Iako se mislilo da će Beč nagraditi Trojednu Kraljevinu, to se nije dogodilo, Bečki dvor je oslobodio hrvatske prostore svake podređenosti Ugarskoj, ali je i nametnuo ustav po kojem je Monarhija centralistički uređena gdje sve konce vuče vlada u Beču.[12]

Poraz Austrije u ratu s Pruskom 1866. godine, doveo je početkom 1867. do sporazuma između Bečkog dvora i većine Ugarskog sabora o osnivanju dualistički organizirane monarhije koja će ostati na snazi do propasti Austro-Ugarske. U pregovorima koji su tretirali uvjete i rješenja Austro-ugarske nagodbe iz 1867. godine nije sudjelovao Hrvatski sabor. Austro-ugarska nagodba je državnopravni ugovor sklopljen 17. veljače 1867. godine između cara Franje Josipa i mađarskog plemstva radi podjele vlasti u Habsburškoj Monarhiji. Ustavnost tog pakta polazila je od Pragmatičke sankcije iz 1723. godine. Podjela habsburške carevine značila je i cijepanje slavenske većine tamo gdje je ona bila opasna mađarskim i austrijskim interesima. Slavenski narodi su podijeljeni između vladajućih austrijskih Nijemaca i Mađara. Pod takvim uvjetima Hrvatski sabor nije smio po mišljenju Bečkog dvora sudjelovati u sklapanju same nagodbe.[13]

Austro-ugarskom nagodbom izvršeno je preuređenje Monarhije na najgori mogući način za Hrvatsku. Hrvatske zemlje ostale su i dalje podijeljene. Iako je ime države glasilo Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, Hrvatska i Slavonija ulazile su u red zemalja krune sv. Stjepana, tj. u ugarsku polovicu, a Istra i Dalmacija nazivale su se „zemlje zastupane u Carevinskom vijeću“, tj. nalazile su se u austrijskoj polovici države.[14]

[12] Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003., str. 172. - 178.

[13] Neda Engelsfeld, *Povijest hrvatske države i prava – razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Pravni fakultet, Zagreb, 2002., str. 132.-133.

[14] N. Engelsfeld, *Povijest hrvatske države i prava – razdoblje od 18. do 20. Stoljeća*, str. 133.-134.

Nakon potpisivanja Austro-ugarske nagodbe trebalo je urediti pitanje odnosa između Ugarske i hrvatskih zemalja. U svrhu toga sklopljena je Hrvatsko-ugarska nagodba 24. rujna 1868. godine. U samim pregovorima došlo je do spora oko finacija, gdje je Hrvatska strana zahtijevala financijsku samostalnost. Tražila je da bana odabire car na prijedlog Hrvatskog sabora, a ne da se prijedlog mora slati u Ugarsku na supotpis. Riječ je bila o temeljnim pravima hrvatskog autonomnog budžeta, što znači osiguranje vlastitih sredstava za autonomnu upravu i zakonodavstvo, a potom i o bitki za neovisnot organa izvršne vlasti, prije svega neovisnost bana u ugarskoj vladi. Zbog upornosti ugarske deputacije, hrvatska strana se napokon odrekla financijske samostalnosti i pristala na godišnju svotu od 2,2 milijuna forinta. [15] Nagodbom je priznata ranije potpisana Austro-ugarska nagodba. Hrvatski je službeni jezik na području Hrvatske i Slavonije, hrvatski jezik je službeni jezik u zakonodavstvu, sudstvu i upravi kao i u svim zajedničkim tijelima vlade. Autonomni su svi poslovi koji tom nagodbom nisu pridruženi zajedničkom saboru u središnjoj vlasti. Stoga u djelokrug potpune autonomije kraljevine Dalmacije Hrvatske i Slavonije spadaju zakonodavstvo i uprava u svim unutarnjim poslovima, poslovima bogoštovlja, nastave i pravosuđa, ali osim pomorskog prava, budući da ta područja spadaju u zajedničke poslove. Na čelu autonomne hrvatske vlade je ban, koji je za svoj rad odgovoran Hrvatskom saboru, ali ga imenuje kralj na prijedlog i supotpis ugarskog ministra predsjednika. Hrvatsko-ugarska nagodba načelno je priznavala teritorijalnu cjelovitost hrvatskih zemalja. Prema njoj, Hrvatskoj i Slavoniji pripada Vojna krajina i Dalmacija, a Ugarski sabor preuzima na sebe obavezu da će podupirati njihovo sjedinjenje s maticom zemljom.[16]

Već nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe došlo je do velikog nezadovoljstva u narodu jer su smatrali da je Hrvatska uvelike oštećena nekim bitnim točkama Nagodbe. Početkom sedamdesetih godina 19. stoljeća počinju pregovori o reviziji Nagodbe. Hrvatska strana nije imala nikakvih instrumenata da bi mađarsku stranu prisilila na novi sporazum pa su Mađari otezali s pregovorima. Na kraju je ostala stara Nagodba uz neke promjene u dotadašnjim financijskim rješenjima te nekoliko regulacija u djelokrugu hrvatskog ministra u Budimpešti. Tako revidiranu Nagodbu prihvatio je na kraju i Hrvatski sabor, a kraljeva sankcija uslijedila je 30. rujna 1873. godine, istog dana kada je Ivan Mažuranić preuzeo bansku čast. [17]

[15] Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526.-1918., drugi dio,* Marjan tisak, Split, 2004., str. 464.-466.

[16] Skupina autora, *Povijest Hrvata,* str. 460. - 461.

[17] Skupina autora, *Povijest, knjiga 21.*, Jutarnji list, Zagreb, 2008., str. 274. - 275.

Dolaskom na položaj bana, Mažuranić je vidio da Ugarska uvelike ne poštuje sve odrednice Nagodbe iz 1868. godine i da se položaj Hrvatske koji je njome određen neće tako uskoro promijeniti. Stoga se Mažuranić fokusirao na provođenje reformi. Najznačajnije reforme koje je proveo bile su u upravi i sudstvu gdje je zapravo odvojio sudstvo od uprave. Osigurao je slobodu tiska, slobodu političkih sastanaka te reformirao školstvo. Zbog tih reformi, ali i zalaganja za sjedinjenjem Vojne Krajine s matičnom zemljom, polako je počelo zalaganje za smjenom Mažuranića. Reforme koje su se ticale autonomnih poslova Hrvatske nisu odgovarali Ugarskoj. Nakon okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske 1878. godine, Vojna Krajina je izgubila svoj prvobitni smisao, stoga je caru poslana saborska adresa o pripojenju tih teritorija Kraljevini Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Car je to odbio, nakon čega je Mažuranić dao ultimatum o razvojačenju Krajine, no to se nije dogodilo i on podnosi ostavku 1880. godine. Na mjesto bana dolazi grof Ladislav Pejačević, a car pokreće razvojačenje Vojne krajine 1. siječnja 1882. godine i to se područje pripaja Banskoj Hrvatskoj.[18]

[18] N. Engelsfeld, *Povijest hrvatske države i prava – razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, str. 155. – 159.

3. NASTANAK I ORGANIZACIJA SLAVONSKE VOJNE KRAJINE

Obrambeni i granični sustav koji će se nazvati Vojnom krajinom početak nalazi u obrambenim akcijama hrvatsko-ugarskog kralja Matije Korvina sredinom 15. stoljeća. Godine 1463. kada Kraljevina Bosna pada pod turskim osvajačima, kralj Matija Korvin oslobađa mjesto Jajce i osniva Jajačku i Srebreničku banovinu kao prve obrambene sustave protiv Osmanlija. Ti pokušaji da se zaustavi navala Osmanlija nisu bili uspješni i bile su potrebne konkretnije mjere. Prvi ozbiljni pokušaji obrambenih mjera javljaju se početkom 16. stoljeća kada Ferdinand I. Habsburški, sada hrvatski i ugarski kralj, počinje sa izgradnjom vojnokrajiškog obrambenog sustava uz granicu sa Osmanskim Carstvom.[19] Formiranje Vojne krajine kao institucije nije teklo po ranije utvrđenom planu, ona se razvijala po potrebi. Vojnici su iznajmljivani i postavljeni u utvrde kada su bili najpotrebniji, a na području Slavonije do sredine 16. stoljeća nije bilo stalnih sjedišta vojne komande. Prva kapetanija nastala u Slavoniji bila je Koprivnička. Sjedište Slavonske vojne krajine bilo je u Varaždinu pa je naziv za nju tijekom 16. i 17. stoljeća bio Varaždinski generalat. Krajina je bila veliki teret za Monarhiju pa se car morao obratiti staležima Štajerske, Kranjske, Koruške i Gorice za pomoć. Davajući novčanu pomoć, austrijski staleži su sebi osigurali dominantan utjecaj u upravi Vojne krajine. Sama organizacija Vojne krajine kao institucije nije se mijenjala sve do Velikog bečkog rata (1682. – 1699.). Nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine i povrata velikog dijela Slavonije, dolazi do reorganizacije Slavonije u sklopu Vojne krajine.[20]

Kako bismo si bolje predočili sliku stanja u Slavonskoj vojnoj krajini trebamo prvo nešto reći i o njezinim granicama. Granice Slavonske vojne krajine su od početka 18. stoljeća prolazile kroz brojne promjene u smislu da su se konstantno mijenjale, stoga je problematika razgraničenja naglašena. Proces određivanja granica Slavonske vojne krajine počinje 1699. godine potpisivanjem mira u Srijemskim Karlovcima, tim činom završava Veliki bečki rat ili Rat za oslobođenje između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije. Rat je završio pobjedom Habsburške Monarhije koja ostvaruje značajno teritorijalno proširenje nauštrb Osmanlija.

[19] Ferdo Čulinović, *Državnopravni razvitak Vojne krajine (s naročitim osvrtom na Slavoniju)*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1969., str. 5. – 6.

[20] Fedor Moačanin, Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st., *Arhivski vjesnik*, vol. 34-35, 1992., str. 158. – 159.

Dobiveni su prostori u Karlovačkom generalatu i Banskoj krajini, no najznačajniji dobitak bio je na prostoru Ugarske, Slavonije i Srijema.

U mirovnom je ugovoru označeno da će se granica kretati od vrška zemljišta što se nalazi na obali Tise, na mjestu gdje se Tisa ulijeva u Dunav kod Slankamena (današnja Srbija). Od Slankamena je povučena ravna crta prema Mitrovici, gdje onda Slankamen pripada Habsburškoj Monarhiji, a Mitrovica Osmanlijama. Od tuda je granica išla Savom prema Laćarku, potom na sjever prema Moroviću na Bosutu te njegovim tokom ponovo prema Savi. Na zapad granica je išla Savom do rijeke Une. Iz priloženog se može vidjeti da je Sava poslužila kao prirodna granica koja se zapravo održala u toj formi sve do danas. No, kao i danas, postojala su sporna mjesta na granici, a u ovom slučaju to je bila Brodska ada. Na području Slavonske krajine postojale su četiri ade, tj. riječna otočića: Račanska, Županjska, Rastovačka i Brodska ada. Dok su prve tri bile nenaseljene i nisu predstavljale problem, Brodska je ada bila naseljena, tj. na njoj su bile sagrađene dvije utvrde. Taj je prostor spadao pod Monarhiju i prije potpisivanja ugovora 1699., jer je osvojen u Velikom bečkom ratu s Osmanlijama. Tadašnji car Leopold I. naredio je rušenje utvrda te na kraju predao Brodsku adu Osmanlijama.[21]

Nikada prije nisu Osmanlije doživjele toliki poraz i izgubili toliko svog teritorija. Odmazda koja je slijedila bila je za očekivati. Tako da već 1714. Osmansko Carstvo objavljuje rat Veneciji, za koju se može reći da je bila najslabija članica „Svete lige“. Poštujući ugovor iz 1684. i ulaskom u Svetu ligu, Habsburška Monarhija ulazi ponovno u rat s Osmanlijama kako bi obranila Veneciju. I tako dolazi do toga da novi osmanlijski osvajački rat propada pod čizmom jednog od najvećih habsburških vojskovođa svih vremena, Eugena Savojskog. On je u dva navrata pobijedio Osmanlije u značajnim bitkama, prvo kod Petrovaradina 1716. godine i potom 1717. kod Beograda. Kraj tog sukoba završen je 1718. godine potpisivanjem Požarevačkog mira. Osmansko je Carstvo ostalo bez istočnog Srijema, a nova granica je formirana na sljedeći način: Dunavom od Slankamena do Zemuna i Savom na zapad do utoka rječice Lukovac u Savu nedaleko od Brčkog. Granica je ovaj put prelazila i samu rijeku Savu i to do deset kilometara tako da je Sava u potpunosti bila u teritoriju Monarhije. Potaknuta zanosom tih pobjeda nad Osmanlijama, Habsburška je Monarhija odlučila krenuti u ofenzivu 1737. godine. Taj „zalet“ nije dugo trajao jer umjesto da osvoji dodatne teritorije na istoku, Monarhija je bila primorana

[21] Damir Matanović, *Grad na granici- Slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. stoljeća do sredine 19. stoljeća“*, Slavonski Brod : Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2008., str. 40. – 41.

potpisati mir u Beogradu 1739. kojim je izgubila poveći dio dobiven u Požarevcu među kojima je i desna obala Save.[22]

3.1. SLAVONSKA VOJNA KRAJINA U 18. STOLJEĆU

Poslije mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, velik dio teritorija Varaždinskog generalata prestaje biti pogranično područje pa se smatralo da će se ta područja vratiti pod jurisdikciju hrvatskog bana i sabora, a krajiško uređenje premjestiti u nova pogranična područja. Iako je to car Leopold I. Habsburški obećao, to se nije dogodilo. Razmišljalo se samo o ukidanju Varaždinskog generalata, budući da njegov prostor više nije graničio sa Osmanskim Carstvom, no i od toga se na kraju odustalo.[23] Leopold I. ustroj slavonskog Posavlja povjerava komorskom službeniku Ottu Christophu von Volckri, članu Ratnog vijeća barunu Schlichtingu i generalu Starhembergu. Granična crta je uspostavljena te osigurana obnavljanjem i izgradnjom stražarnica, no zbog loših vremenskih prilika, manjka stručnosti i jasnih uputa, Volckra nije uspio obaviti svoj zadatak. Car se tada obraća grofu Don Ferdinandu Carlu Caraffi, on je nekoliko godina ranije dobio sličan zadatak od cara da pripremi novoosvojeni prostor za vojno uređenje u čemu je bio uspješan. Caraffino povjerenstvo je izmjerilo, pregledalo i raspodijelilo cjelokupni vojno-krajiški zemljišni fond, popisali su sva postojeća mjesta, granice općina, ustanovili su obradive i neobradive površine, ugovorili sa stanovništvom visinu poreza.[24] Caraffin posao je konačno bio gotov u rujnu 1702. godine kada je osnovana Slavonska vojna krajina. Graničarsko stanovništvo je podijeljeno u četiri razreda. Prvi razred su činili unovačeni vojnici, drugi razred činili su graničari koji su stražarili u čardacima, treći razred su činili vojnici i časnici koji su stekli zasluge na bojnom polju i na kraju četvrti razred su činili svi oni koji su obavljali neki oblik vojne službe, ali zbog manjka mjesta nisu primljeni u vojsku. Kako bi se lakše prepoznali, graničari su morali nositi obilježje svog razreda. Sam teritorij Slavonske vojne krajine podijeljen je na Vojnu krajinu i civilni Provincijal. Vojna krajina je još naknadno podijeljena na Gornju krajinu sa sjedištem u Gradiški, Srednju krajinu sa središtem u Brodu i na

[22] Isto, str. 41. – 43.

[23] F. Moačanin, Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st., str. 161.

[24] Josip Kljajić, Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, vol. 6, Osijek, 2001., str. 206.

kraju Donju krajinu sa sjedištem u Rači. Posredstvom grofa Caraffe carska je vlast provela proces refeudalizacije gotovo cijele Slavonije i Srijema, a sav su trošak snosili stanovnici, dok su se prihodi slijevali u carsku blagajnu.[25]

Sljedeća značajna promjena u organizaciji Slavonske vojne promjene dogodila se 1735. godine. Tada je na čelu Slavonske vojne krajine bio general Andreas Ludwing von Khevenhüller. Na njegov prijedlog, car Karlo VI. izdaje uredbu 8. veljače 1735. godine. Time je određeno da graničari, osim što moraju ratovati na domaćem bojištu, sada moraju obavljati vojnu dužnost i izvan graničnog područja. U vrijeme mira obavljat će popravke na utvrdama na prostoru Monarhije,a car ih zbog toga oslobađa plaćanja kontribucije, no sami će se morati brinuti o svojoj vojničkoj opremi. Uredbom se časnicima zabranjuje izrabljivanje graničara,, predlaže se osnivanje škola kako bi se graničari obrazovali.[26]

Za daljnju reorganizaciju Vojne krajine bio je zadužen generalbojnik Franz Leopold von Engelshofen kojeg je postavilo Dvorsko ratno vijeće. Engelshofen je od prije bio detaljno upućen u zbivanja u Slavonskoj vojnoj krajini te je pokazivao interes za razvoj obrta i trgovine uz uređenje vojno-upravnog ustrojstva. On je predlagao da se mjesta sa značajnijom trgovinom rasterete vojnim obavezama i da im se dodijeli doza samoupravljanja kako bi se stanovnici tih mjesta u mirnim razdobljima mogli intenzivnije baviti obrtom i trgovinom. Nakon toga se počinju osnivati vojni komuniteti na području Vojne krajine. Svoj plan Engelshofen je počeo provoditi 1747. godine, kada je krenuo u reorganizaciju generalkomandi koje je podijelio na pukovnije, a pukovnije na satnije. Povećan je broj ljudi u satnijama te su oni svrstani u skupine. Prve su tri skupine činili vojni službenici koji nisu morali plaćati porez i odrađivati rabotu, četvrtu skupinu činili su osobe zadužene za popravke tvrđava i gospodarske poslove i oni su morali plaćati porez.[27]

Kako bi se Vojna krajina reorganizirala kao strogo vojnička administrativna oblast, car Josip II. 1787. godine izdaje *Kantonalni ustroj*. Mnogi slobodni vojni komuniteti, među kojima i Brod na Savi, gube status komuniteta. U vojnim poslovima pukovnijski je ustroj zadržan. Kanton se dijelio na četiri kantonalna disktrikta s vlastitom upravom, a svaki distrikt se sastojao od sela

[25] Ive Mažuran, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2005., str. 86. - 87.

[26] F. Čulinović, *Državnopravni razvitak Vojne krajine*..., str. 25. – 26.

[27] J. Kljajić, Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću, str. 214. – 215.

triju satnijskih okruga. Na čelu kantona je bio upravni časnik, najčešće pukovnik.[28] Civilna uprava u Vojnoj krajini polako nestaje, a 1800. godine uvodi se jedinstvena vojna uprava koja će imati apsolutnu vlast sve do potpunog razvojačenja Vojne krajine 1881. godine.[29]

3.2. SLAVONSKA VOJNA KRAJINA U 19. STOLJEĆU

Poslije smrti Josipa II., kantonalni se ustroj uspio održati do kraja 18. stoljeća. Početkom novog stoljeća, car Franjo I. donosi *Osnovni krajiški zakon* 7. kolovoza 1807. godine. Iako je donesen bez Zemaljskog sabora, ostao je na snazi sve do 1848. godine. Taj novi zakon trebao je poboljšati stanje krajišnika, ali učinio je upravo suprotno. Tim zakonom ponovo je određeno da je sva zemlja u Vojnoj krajini vojno leno i stoga pripada caru, krajišnici mogu obrađivati zemlju dokle god mogu obavljati vojnu službu, zemlja je također i nasljedna. Svi oni koji su mogli služiti vojnu službu morali su to i učiniti, a kućne zadruge su morale uzdržavati svoje vojnike. Društveni život ljudi podvrgnut je vojnoj svrsi, jedini oblik društvenog uređenja koji je bio prihvatljiv bile su kućne zadruge, one su se mogle podijeliti, ali samo pod uvjetom da mogu dati barem jednog vojnika. Kao što je bilo i u vrijeme Josipa II., obrt i trgovina su nazadovali, a primarnu ulogu je imala zemljoradnja.[30] U tom razdoblju za Vojnu krajinu možemo reći da je bila organizirana kao vojno-lensko područje s vojnom i birokratskom centralističkom organizacijom te krajišnikom koji je postao pripadnik carske vojske. Prema krajišniku se odnosilo kao prema vojniku pod vojnom disciplinom, podložnim vojnoj komandi čije je naredbe morao obavljati bez ikakvih pitanja. Takav tretman krajišnika često je bio povod njihovim bunama.[31]

Revolucionarna 1848. godina i nacionalni duh koji se tada budio u Europi ostavili su trag i u Vojnoj krajini. Ukidanje vojne uprave i pripojenje Krajine matičnoj zemlji smatralo se potrebnim. Stanovništvo Vojne krajine i civilno stanivništvo smatrali su da Vojna krajina treba zasjedati na saboru s matičnom zemljom. U Zagrebu 25. ožujka 1848. godine zasjedao je sabor na kojem su prisustvovali predstavnici Vojne krajine. Oni su iznijeli svoje prijedloge pred

[28] F. Čulinović, *Državnopravni razvitak Vojne krajine*..., str. 29. – 30.

[29] J. Kljajić, Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću, str. 220. – 222.

[30] Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, *Vojna krajina*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 191. – 192.

[31] F. Čulinović, *Državnopravni razvitak Vojne krajine*..., str. 35.

saborom, a oni su bili: ukidanje ili barem ublažavanje vojničkog uređenja i pripajanje teritorija Vojne krajine Trojednoj Kraljevini Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.[32] Dolazi do verbalnog sukoba predstavnika krajišnika i konzervativne grupe okupljene oko bana Josipa Jelačića koja se zalagala za očuvanje Vojne Krajine. Na kraju je pak prevladala ideja konzervativaca te je 13. lipnja 1848. donesen *Krajiški ustav*.[33]

Novim ustavom krajiškim stanovnicima zajamčena su prava i obaveze u odnosu na pokretnu i nepokretnu imovinu, obrt, trgovinu i obrazovanje, a također se odnosio na kućne zadruge, vojne obaveze, porez, rabotu i vojnu upravu u svim segmentima.[34] Sljedeći zakon koji je donesen bio je onaj iz 1850. godine, nazvan Temeljnim krajiškim zakonom. Njime se pokušala održati ista, nepromijenjena situacija u Vojnoj krajini. Iako je trebao zamijeniti zakon iz 1807. godine, novi Temeljni krajiški zakoni bili su preslika tih zakona iz 1807. godine. Ono što je bilo novo u tim zakonima bilo je preuzeto iz Krajiškog ustava koji je donio Hrvatski sabor, ali car nije sankcionirao. Novim zakonom bilo je priznato puno pravo vlasništva obitelji na njihove posjede, ukinuta je carska rabota, minimum neotuđive baštine povećan na šest jutara, za diobu zadruga bila je potrebna suglasnost većine punoljetnih članova. U teritorijalnom smislu Vojna krajina je ostala neodvojiv dio Habsburške Monarhije i integralni dio carske vojske.[35]

Nakon potpisivanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, Ugarska je obećala člankom 65 pripojiti dijelove Vojne Krajine Hrvatskoj i Slavoniji. To ponovno ujedinjenje Vojne krajine s Hrvatskom i Slavonijom značilo je i raspuštanje same Krajine. Dana 22. kolovoza 1869. godine donesena je odluka o raspuštanju Varaždinske krajine. Administrativne pripreme za uklapanje onih dijelova Vojne krajine koji su bili predviđeni za raspuštanje teklo je bez problema. Privremena županijska uprava uspostavljena je 8. lipnja 1871. godine kada civilna Hrvatska i civilna Slavonija postaju teritorijalno povezane. Tog dana donose se zakoni kojima se uvodi razvojačenje i ustroj civilnih organa uprave u ostalim dijelovima Vojne krajine. Napokon 1. kolovoza 1873. godine na područje Vojne krajine uvodi se opća vojna obveza, krajiške pješačke regimente bivaju ukinute, čime počinje konačno razvojačenje cijele Vojne krajine. Do ujedinjenja teritorija Krajine s matičnom zemljom trebalo se čekati do 1881. godine.[36]

---

[32] O. Utješenović Ostrožinski, *Vojna Krajina*, str. 195.

[33] F. Čulinović, *Državnopravni razvitak Vojne krajine*..., str. 38.

[34] Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, 1., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997., str. 100.

[35] Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, 2., Naklada Naprijed, Zagreb, 1997., str. 201.

[36] Isto, str. 206. – 208.

4. SLOBODNI VOJNI KOMUNITETI

Sredinom 18. stojeća završava proces teritorijalizacije Slavonije čime je ona podijeljena na Vojnu krajinu i civilni Provincijal. U tom se razdoblju polako počela mijenjati svijest vladara Monarhije i njihova vizija konačnog cilja Vojne krajine kao izvora vojnika, a da pritom samoj Monarhiji ne bude velik trošak.

Slavonsku vojnu krajinu obilježavala su dva paradoksa. Krajina je dijelila Habsburšku Monarhiju od Osmanskog Carstva, no bila je odvojena od civilnog Provincijala, pri tomu je sama bila podijeljena iznutra na pukovnije i satnije. Svrhu tom odvajanju Vojne krajine od ostatka Monarhije možemo pronaći u želji da se provede merkantilistički ideal autarkije koji su preferirali članovi carske obitelji.[37] Merkantilizam je pravac u ekonomiji koji se svodi na povećavanje novca zemlje i zaustavljanje odljeva istog izvan granica zemlje, nastoji se povećati izvoz, a uvelike smanjiti uvoz. Kameralistika je predstavljala znanost koja se bavila svim vrstama državne uprave i financiranja, pritom se ugledajući u merkantilistička rješenja. Polazilo se od načela da je blagostanje vladara i blaženstvo podanika recipročno uvjetovano. Smatralo se da uvoz osiromašuje zemlju i da ga treba spriječiti, dok izvoz koji obogaćuje zemlju treba poboljšati.[38]

Autarkičnost Vojne krajine očitovala se u tomu da su krajišnici bili plaćeni zemljom, no problem koji je sprječavao da Vojna krajina postane zatvoreni društveno-ekonomski sustav bio je taj što se većina stanovništva bavila isključivo poljoprivredom. Stanovništvo Krajine bilo je zatvoreno u krug gdje su dobivali zemlju kada su bili u vojnoj službi, tada ju nisu smjeli prodati, ali se i nisu mogli baviti drugim djelatnostima. Na taj način vojna služba je vezala ljude za zemlju i nije davala priliku razvoju drugih djelatnosti koje su bile potrebne za sam razvoj vojnokrajiških sustava. Zbog toga se počinju stvarati takozvane anomalije na prostoru Krajine, nevojnička mjesta koja su imala dvostruke povlastice. Stanovnici nisu bili vojnici, pa nisu bili vezani za zemlju, ali kao i ostatak Vojne krajine nisu morali plaćati porez. Takva situacija nije bila održiva i bila je prijetnja stabilnosti Vojne krajine. Za rješenje tog problema trebalo je takva

[37] Damir Matanović, O osnutku vojnog komuniteta Brod na Savi, *Scrinia Slavonica*, vol. 2 (br. 1), 2002., str. 7.

[38] Alexander Buczynski, Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850., *Arhivski vjesnik*, br. 34-35, 1992., str. 187.

mjesta staviti pod vojnu upravu. Godine 1747. počinje se s reorganizacijom i stvaranjem prvih vojnih komuniteta u Slavonskoj vojnoj krajini.[39]

Barun Joachim von Engelshofen 1747. godine stiže u Slavonsku vojnu krajinu po zapovijedi Dvorskog ratnog vijeća na organizacijski zadatak. Osim organizacije, barun von Engelshofen zanimao se za razvoj obrta i trgovine u Krajini, davši trgovištima veću upravnu samostalnost te manje terećenje vojnim obavezama. Na taj način su se ta mjesta mogla i u mirnodobskom razdoblju razvijati. Tada su oformljeni prvi vojni komuniteti u Slavonskoj vojnoj krajini: Gradiška, Brod, Zemun, Petrovaradin, Karlovci i Bukovac. Izraz komunitet se ovdje ne pojavljuje prvi puta, već ranije u 17. stoljeću, Senj je proglašen komunitetom kao slobodan kraljevski grad. Car Josip II. 1787. godine izdaje Kantonski zakon koji pomalo reorganizira komunitete. Smisao postojanja komuniteta, po tom novom zakonu, bila je da obrtnici kupuju gospodarske proizvode od krajišnika te ih obrađuju, krajišnici prodaju svoje proizvode i kupuju stvari koje se ne mogu pronaći na selu. Kantonski zakon je također predviđao šest povlastica koje bi vojni komuniteti imali. Prvo, komuniteti su davali vojnike samo u slučaju najveće opasnosti. Drugo, magistrat upravlja komunitetom kao prvostupanjski sud. Treće, magistrat je upravljao zemljom, mogao ju je prodati ili dodijeliti komu god je želio, ali samo građanima i krajišnicima, strancima ne. Četvrto, stanovnici su bili oslobođeni vlastelinske rabote, no morali su sudjelovati u zajedničkim radovima ili su to mogli nadomjestiti novčano. Peto, stanovnici su trebali osigurati zapregu, omogućiti ukonačenje prema propisima. Šesto, stanovnici vojnih komuniteta moraju se tretirati kao ostali građani civilne Hrvatske.[40]

Prije nego prikažemo nastanak slobodnog vojnog komuniteta Brod, treba spomenuti i prvo mjesto u Slavonskoj vojnoj krajini koje je dobilo novi status reorganizacijom koju je Dvorsko ratno vijeće povjerilo barunu von Engelshofenu. Petrovaradin u sklopu svoje pukovnije dobiva novi status Slobodne streljačke satnije 1748. godine. Ono što je činilo Slobodnu streljačku satniju Petrovaradin posebnom naspram ostalih satnija u Krajini jest to da je njom upravljao zapovjednik petrovaradinske tvrđave, a ne zapovjednik pukovnije. Broj slobodnih strijelaca u satniji bio je fiksiran na 220, što je također bilo drugačije od ostalih satnija gdje su vojne vlasti određivale broj vojnika, često temeljen na raspoloživom broju muškaraca spremnih za vojsku. Pripadnici satnije vojnu službu obavljali su besplatno, zauzvrat im je bilo dopušteno baviti se obrtničkim djelatnostima, opet za razliku od ostalih dijelova Krajine gdje se služba

[39] D. Matanović, O osnutku vojnog komuniteta Brod na Savi, str. 8.

[40] A. Buczynski, Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta... str. 187., 190.

plaćala zemljom koju su vojnici morali obrađivati. Posebnost satnije bila je u tomu da su imali pravo na gradsku samoupravu, sami su birali magistrat, gradskog suca, prisežnika i podvornika. Izbori su se održavali svake tri godine, u slučaju lošeg vodstva mogli su se održati i ranije.[41]

4.1. OSNIVANJE SLOBODNOG VOJNOG KOMUNITETA BRODA NA SAVI

U 18. stoljeću Brod na Savi je najvažnija utvrda Slavonske vojne krajine. Naselje je imalo višeslojan razvitak, dijelilo se na gornju i donju varoš, tj. stari i novi grad. Princ Eugen Savojski imao je dosta udjela u projektiranju i gradnji. Sadašnji Brod na lijevoj obali Save određen je u 18. stoljeću razvitkom civilnog naselja, ali i fortifikacije. Desna obala, na turskoj strani imala je naselje koje je između 1688. i 1691. potpuno uništeno, poslije 1700. godine je obnovljeno i nazvano Turski Brod. Godine 1716. Turski brod je uništen, a njegova obnova je počela nakon Beogradskog mira 1739. godine. Specifičnost Broda je bila u tomu da su se na njegovom mjestu sjekli putevi koji su povezivali gornju i donju Posavinu te Panonsku nizinu s Bosnom i jadranskim primorjem. Povezanost krajišnika s rijekom Savom bila je velika, na njezinim obalama su gradili i održavali čardake i stražarnice, patrolirali su duž rijeke, obračunavali se s razbojnicima koji su se sakrivali po močvarama, rukavcima i šumama te bili pismonoše i održavatelji komunikacije preko rijeke.[42]

Datum kada je Brod proglašen slobodnim vojnim komunitetom od iznimne je važnosti. Potrebno je odrediti vremenski razmak od kada je ustanovljena Slobodna streljačka satnija u Petrovaradinu do osnutka prvih komuniteta jer taj razmak pokazuje koliko je vremena bilo potrebno da se ideja o nevojničkim mjestima kao pokretačima gospodarstva Krajine pokaže valjanom.[43] Brod je svoje proglašenje dobio 30. siječnja 1753. godine.

Razlog zbog kojeg je Brod postao slobodnim vojnim komunitetom ne možemo tražiti u nekoj naklonjenosti bečkog dvora prema tom mjestu, niti zalaganju pojedinaca za njegovo proglašenje. Ne, Brod postaje slobodan vojni komunitet zahvaljujući svojim karakteristikama koje se počinju razvijati krajem 17. stoljeća, a tijekom sljedećeg stoljeća s tim razvojem i

[41] D. Matanović, O osnutku vojnog komuniteta Brod na Savi, str. 8. – 9.

[42] Drago Roksandić, Posavska krajina/granica od 1718. do 1739. godine, *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, vol. 3 (br. 1), 2007., str. 68. – 70.

[43] D. Matanović, *Grad na granici...,* str. 72.

nastavlja. Pod karakteristikama koje smo spomenuli misli se na institucije u samom gradu koje su Brod postavile na središnje mjesto u tom dijelu Slavonske vojne krajine. To su bile stara tvrđava kaštel Vukovac, nova barokna tvrđava Brod, tridesetnica tj. carinarnica, solarski ured koji je nadgledao trgovinu solju, sanitarni kordon, kontumaci ili karantene te franjevački samostan. Potrebno je i naglasiti da je Brod imao fortifikacije, zidine koje su obuhvaćale i štitile i samo naselje Broda.[44]

Kaštel Vukovac bio je smješten na malom poluotoku koji se protezao u smjeru istok-zapad u meandru rječice Mrsunje. Prvi zapis o kaštelu nalazi se u Kronikama Franjevačkog samostana u Brodu (1706. – 1787.). Kronike opisuju utvrdu koja je građena od drveta i služila je kao stražarnica. U srednjem vijeku kraljevski posjed Brod dobiva plemićka obitelj Berislavić koji ruše tadašnju utvrdu i grade novu. Nova utvrda se gradi 1475. godine u obliku četvrokuta s polukružnim kulama na uglovima, grabištem u koje se puštala voda iz okolnih rječica Mrsunje i Glogovice te je mogla primiti do 300 vojnika.[45] Godine 1536. Osmanlije osvajaju Brod, ali kaštel ne doživljava nikakve promjene pod njihovom upravom. Nakon oslobođenja 1688. godine počinje ozbiljnije uređenje obrane i fortifikacija u Brodskoj posavini. Planovi Broda i okolica iz tog vremena ne pokazuju promjene, utvrda je još četverokutnog oblika sa starim kulama i grabištem. Nakon Velikog bečkog rata (1662. – 1699.) u kojem je Brodska utvrda služila kao početno mjesto iz kojeg je kretao pohod Eugena Savojskog na Bosnu, izgradnja i nadogradnja tvrđava nije bila dopuštena i sav se rad na utvrdi temeljio na popravcima štete. Na nagovor Eugena Savojskog 1715. godine počinje se graditi nova tvrđava.[46]

Nakon mira u Srijemskim Karlovcima (1699.) Habsburška Monarhija počinje s uređenjem obrambenog pojasa u Slavoniji i Srijemu. Tada se počinju graditi nove utvrde u Petrovaradinu, Osijeku, Rači, Gradiški i Brodu. Tijekom 18. stoljeća u Europi dominira francuski način fortificiranja koji je osmislio francuski inženjer Sébastien Le Prestre de Vauban. On je oblikovao posebne jedinice utvrde i uklopio ih u jednu obrambenu cjelinu. Prvi plan nove utvrde u Bordu na Savi sastavio je 1714. godine inženjer Willer, no zbog ostalih poslova u Slavoniji i bolesti on nije mogao sudjelovati u budućim radovima na tvrđavi. Po naredbi zapovjednika Broda Maximilijana Petraša, Willera je zamijenio inženjer Peretta te se 1715. godine počelo s radovima. Do 1718. godine na novoj su se tvrđavi iskapali temelji, podizali

[9] Isto, str. 75.

[45] Josip Kljajić, Brodska utvrda "Vukovac" 1688.-1722., *Scrinia Slavonica*, vol. 3 (br. 1), 2003., str. 124.

[46] Isto, str. 132. - 140.

zemljani bedemi te sređivali objekti za smještaj ljudi i opreme.[47] Do 1722. godine završilo se s radovima na bastionima[48] i kurtinama[49]. Bilo je četiri bastiona: Sv. Mihael, Sv. Karlo, Sv. Elizabeta i Sv. Eugen. Godine 1726. glavnim inženjerom tvrđave postaje Nikola Doxat de Demoret. Zamjerao je prijašnjim inženjerima na tako malom planu tvrđave te ju je odlučio proširiti. U Doxatovo vrijeme provedeni su najznačajniji zahvati na tvrđavi. Sagrađen je vanjski dio tvrđave koji se sastojao od lineta[50] i kontragardi[51] kojima tvrđava dobiva zvjezdoliki oblik. Narednih godina pojačavaju se vanjske fortifikacije tvrđave, ali se modernizira i unutrašnjost. Grade se kazamati, vojarne, crkva, uređuje se logističko sjedište tvrđave. Službeno gradnja tvrđave završava 1780. godine, nakon čega se svi ostali radovi odnose na njezino popravljanje i održavanje.

Tvrđava Brod nalazila se zapadno od brodskog naselja. Imala je zvjezdoliku formu. Glavni dio tvrđave činila su četiri bastiona povezani kurtinama. U kurtinama su se nalazili kazamati koji su imali komunikacijsku ulogu te su služili i kao skladišta. Ispred kurtina su postavljeni ravelini, bedemi koji su dodatno štitili prilaz tvrđavi. Na južnom dijelu tvrđave nalazio se hornverk. Hornverk se sastojao od od kurtine i dva plubastiona, funkcija mu je bila da svojom topovskom vatrom zaustavi osmanlijsko prelaženje Save. Unutar glavnih bedema nalazile su se vojarne, oružarnice, skladišta živeža, bunari, barutane i tvrđavska crkva.[52] Vanjske bedeme činile su kotragarde i linete. U središtu brodske tvrđave nalazio se kavalir. Građen je u obliku potkove i služio je kao logističko središte, ali i stambeno-skladišno u tvrđavi Brod.

Tridesetnica je izvorno bio porez koji se plaćao kao sajmišna pristojba i uplaćivao se kralju. U Brodu na Savi, tridesetnica je bila institucija za naplatu poreza i carine. Ta carinarnica počela je djelovati 1704. godine s namjenom da bude središnje mjesto za obavljanje trgovine. Glavni zadatak tridesetnice je bio da nadgleda trgovinu preko granice i naplatu carine, također je preuzimala četvrtinu godišnjeg kontigenta soli. Prema sakupljenim podatcima, od kojih nije

[47] Josip Kljajić, *Brodska tvrđava*, Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 1998., str. 51. – 55.

[48] Istureni dio tvrđavskog poligona peterokutnog oblika, predstavljaju najjače mjesto obrane tvrđave

[49] Spojni bedemi koji povezuju bastione

[50] Objekt čija uloga je bila jačanje obrane glave tvrđavske fronte

[51] Dio fortifikacije koji štiti čelo bastiona ali i grabište te podnožje tvrđavske fronte

[52] J. Kljajić, *Brodska tvrđava*, str. 83. – 110.

sačuvan veliki broj jer su godinama uništavani, brodska tridesetnica nije bila mjesto ozbiljnog trgovanja već mjesto male trgovine, male razmjene dobara. U Brodu je tridesetnica imala više lokalni značaj. Pod time se misli da je dolazak robe bio u malim količinama i namijenjen za lokalna mjesta, kao recimo za Osijek i Požegu. Veće količine robe su bile upućene na udaljena tržišta u Monarhiji, iako je i to bila rijetka pojava. Preko Broda se prometovalo sa šest vrsta robe: svinjama, vinom, tekstilom, kramarskom robom, voskom i željeznom robom.[53]

Kontumaci su kao projekt počeli sa izgradnjom 1769. godine, a bili su mjesta je gdje je bio dopušten prijelaz. Služili su za sanitarnu kontrolu i kao karantena za ljude, robu i stoku koji su pristizali iz Osmanskog Carstva. U Slavonskoj vojnoj krajini kontumaci su se nalazili u Brodu, Zemunu, Mitrovici i Gradiški. Kontumacima je iz Osijeka upravlja Sanitetska komisija koja je određivala broj dana koji se morao provesti u karanteni.

Sanitetski normativ odredio je 1770. godine karantenu na 42 dana u periodu opasnosti, 28 dana u vrijeme kada bi se sumnjalo na pojavu kuge te 21 dan u razdoblju bez opasnosti. Kasnije se broj dana u određenim stupnjevima opasnosti smanjivao tako da se na primjer u periodu kada nema opasnosti od epidemije u karantenu nije moralo niti ići. Što se tiče robe, vlasnici su morali plaćati ležarinu dok je roba bila u karanteni. To je donosilo dosta prihoda vojnoj blagajni. Osim kontumaca, postojale su i raštele, mjesta na kojima se moglo trgovati i komunicirati, ali ne i prelaziti. Raštele su se sastojale od jedne prostorije koja je bila rešetkama podijeljena na tri odjela. U središnjem odjelu se nalazio službenik koji bi primao robu ili novac koji bi onda prosljeđivao trgovcima koji su se nalazili s njegove obje strane u drugim odjelima. Tom metodom trgovine koristili su se trgovci koji nisu htjeli provoditi izvjesno vrijeme u karanteni. Vrlo mala količina robe se ovdje prenosila i nije pridonijela nikakvom razvitku trgovine i poboljšanju odnosa sa Osmanskim Carstvom. Kontumace se moglo prelaziti samo uz potvrdu koju je ovjerio zapovjednik kontumaca. Osobe koje nisu imala potvrdu bile su najstrože kažnjavane, to se posebno odnosilo na Osmanlije koje su dolazile trgovati preko granice.[54]

Osim što je djelovao kao trgovačko i obrambeno središte, Brod na Savi je nakon oslobođenja od Turaka postao i duhovnim središtem. Dolaskom franjevaca u Brod počinje se s izgradnjom crkvene infrastrukture. Osmanlije su dakako prijašnju katoličku crkvu pretvorili u svoju džamiju, a nakon oslobođenja nije postojala crkvena institucija u samom Brodu. Car Leopold I. 16. lipnja 1694. godine nalaže da se obnovi župa u Brodu i nastavi djelovanje

[53] D. Matanović, *Grad na granici...,* str. 80. – 85.

[54] D. Matanović, *Grad na granici...,* str. 85. – 89.

franjevaca. Franjevcima se dodjeljuju vinogradi i zemlja, a 1727. godine počinje se graditi samostan Presvetog Trojstva. Samostan je služio kao pokazatelj moći Katoličke crkve, ali i kao središte duhovnog života tog dijela Krajine. Sami franjevci su usko surađivali s vojnim vlastima u Brodu. Treba naglasiti kako su franjevci bili od velike važnosti za Habsburgovce, po njima franjevci su trebali bdjeti nad narodom, vezati narod za katoličanstvo i pobrinuti se da ljudi ne napuste svoju zemlju kako ona ne bi propala.[55]

4.2. ODUZIMANJE STATUSA KOMUNITETA

Ideja da komuniteti budu puni trgovaca koji će otkupljivati proizvode od krajišnika i obrtnika koji će svoje proizvode prodavati krajišnicima nije se u potpunosti ostvarila. Polako su počele diskusije o ukidanju vojnih komuniteta.

Car Josip II. bio je veliki „obožavatelj“ Vojne krajine, ali upravo je on bio jedan od najvećih zagovarača njezinog reformiranja. Godine 1782. car šalje pukovnika Johanna Georga baruna Geneynea da utvrdi nedostatke Krajine. Pukovnik je naveo da je razlog nefunkcioniranja Krajine u tomu što časnici nisu mogli obavljati svoje vojne dužnosti zajedno s dužnostima upravnih časnika. Predlaže se odvajanje vojnog od upravnog aspekta u Vojnoj krajini. Kantonski propisi doneseni su 1787. godine. Jedan od pukovnikovih pomoćnika, major Oesterreicher, smatrao je obilazeći vojne komunitete kako funkcija tih komuniteta nije do kraja ispunjena. Cilj da komuniteti budu ispunjeni trgovcima i obrtnicima nije bio ispunjen. Dvorsko ratno vijeće zahtijevalo je od majora Oesterreichera da podnese izvješće o komunitetima, nakon toga donesena je odluka da se Brodu, ali i drugim mjestima, oduzme status vojnog komuniteta. Odluku je u djelo proveo podmaršal Mitrovsky 1787. godine. Upravljanje gradom preuzela je kantonalna komanda, dok je stanovništvo razvrstano u bataljune i određena mu je rabota. Brođani su se žalili osobno Mitrovskom, tražili su od podmaršala da Brodu vrati status komuniteta, no to nije donijelo nikakve promjene. Podmaršal se čak zaprijetio da će stanovnicima Broda povećati kontribuciju koju su uplaćivali u blagajnu.[56]

[55] Isto, str. 89. – 90.

[56] Ivica Golec, Damir Matanović; Problem ukidanja vojnih komuniteta u Vojnoj krajini na primjerima Broda na Savi i Petrinje, *Povijesni prilozi*, vol. 31 (br. 31), 2006., str. 184. – 185.

Kantonalni sustav ukinut je 1800. godine, tada Brod dolazi pod vojničku upravu, pridodan je Podvinjskoj satniji. Njegovi stanovnici nisu bili opterećeni vojnim dužnostima, a to je trajalo do Napoleonskih ratova. Neke vojničke dužnosti su se ipak obavljale, to su najčešće bile noćne patrole i straže po naselju. Želja stanovnika da se Brodu vrati status komuniteta ne prestaje jenjavati, ali sada se ta želja pojavljuje i u samom Ratnom vijeću. Referant tajnika Dvorskog ratnog vijeća, Pidoll zu Quentenbach, zalaže se za vraćanje statusa komuniteta mjestima Brod, Gradiška i Mitrovica. Tek nakon posjeta cara Franje II. Brodu 1817. godine, i molbe građana, moglo se očekivati ispunjenje želja građana. To se dogodilo 1820. godine. No prije toga Brodu je postavljen niz uvjeta koji su morali ispuniti kako bi im se vratio status komuniteta.[57]

Prvi uvjet koji je Brod trebao ispuniti bio je uplatiti 6.000 forinti u pukovnijsku proventkasu. Drugo, Brod je za vrijeme rata trebao pukovniji dati šest potpuno opremljenih vojnika te se morao brinuti o njihovim materijalnim potrebama, usto ih također izdržavati. Morala je biti oformljena i gradska policija, trebalo se brinuti i o tvrđavi. Propisan je porez na kuće kojim bi se uzdržavao magistrat. U slučaju da u roku od tri godine Brođani ne ispune te uvjete, Dvorsko ratno vijeće vratit će Brod pod pukovnijsku upravu.

Ukidanjem vojnih komuniteta u Slavonskoj vojnoj krajini, Bečki dvor je pokušao reorganizirati ustroj Krajine. Mnoga mjesta, među kojima je i Brod, pokušala su smanjiti udjel zemljoradnika što je i bio glavni problem. No, ovdje treba spomenuti grad Petrinju, koji je isto bio vojni komunitet. ali u Banskoj krajini. Kao najveći grad Banske krajine, Petrinja sredinom 18. stoljeća ima prednosti zbog kojih zaslužuje poseban položaj. Petrinja plijeni pažnju i Dvorskog ratnog vijeća čiji član general bojnik barun Joseph Siskovicz predlaže podizanje Petrinje na položaj vojnog komuniteta. Siskovicz u svom izvještaju navodi kako u Petrinji živi dosta trgovaca, te kako je to mjesto pogodno za prodaju prehrambenih proizvoda. Status vojnog komuniteteta dobiva 1777. godine.[58] Postavlja se pitanje, zašto je Petrinja uspjela zadržati svoj status slobodnog vojnog komuniteta, dok je Brodu on oduzet. To se treba proučiti iz tri aspekta: zemljoradnje, trgovine i obrtništva. Kako smo već nebrojno puta spomenuli, komuniteti su pokušavali smanjiti broj zemljoradnika, dok su u isto vrijeme htjeli povećati broj obrtnika i trgovaca. Stanje u Petrinji nam govori kako i ovdje postoji jako velik broj ljudi koji se bavi

[57] D. Matanović, *Grad na granici...*, str. 91. – 92.

[58] Ivica Golec, *Vojni komunitet Petrinja 1765. – 1881.*, Doktorska disertacija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 1995. str. 32.

isključivo poljoprivredom, tako na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće čak 65 % obitelji su zemljoradničke. U narednim godinama 19. stoljeća stvari se ne mijenjaju previše, kupoprodaja poljoprivrednog zemljišta dobiva uzlaznu putanju, ali to ne utječe na broj ljudi koji se bavi zemljoradnjom. U Brodu na Savi stanje je posve drugačije. U tom istom razdoblju, od sredine 18. stoljeća, događa se pad broja zemljoradnika koji se nastavlja do sredine 19. stoljeća. Ako podvučemo crtu, vidimo da je stanje u Petrinji ostalo gotovo nepromijenjeno, a da se slika Broda drastično promijenila.[59]

Što se tiče trgovine, podatke vezane za Brod teško je utvrditi. Prema sumarnom popisu stanovnika 1764. godine, u Brodskoj pukovniji nalazi se 166 trgovaca, no taj popis je uključivao i obrtnike koji su svoju robu prodavali na sajmištima. Od tog broja, 116 trgovaca je bilo smješteno u Brodu na Savi. Prema podatcima iz 1818. godine, u Petrinji su djelovala samo 49 trgovca. U Brodu se njihov broj počeo smanjivati, razlog tomu je bio što se tržište našlo pod „napadom" manjeg broja trgovačkih obitelji koje su imale monopol nad tržištem. Gotovo isto se događa u komunitetu Petrinja. Dva komuniteta trguju relativno istom robom, najviše s Osmanskim Carstvom, a tek nešto od robe se izvozi u ostale dijelove Monarhije. Ta dva komuniteta su najviše uvozila životinjske prerađevine, kožu, vunu itd. Izvozilo se šljivovicu, rogove, vino i lončarske proizvode.[60]

Iz analize zemljoradnje i trgovine vojnih komuniteta Broda na Savi i Petrinje mogli bismo zaključiti kako je zapravo Petrinja trebala biti taj grad kojem je oduzet status komuniteta. Potrebni su nam podatci o obrtnicima i slika će biti kompletna. Šezdesetih godina 18. stoljeća dolazi do porasta boja obrtnika u vojnim komunitetima, tada se uvode cehovi kao obvezni oblik suradnje obrtnika. U Brodu se cehovska organizacija uvodi 1768. godine, dok se u Banskoj krajini uvodi 1773. godine.[61] Početkom 19. stoljeća Petrinja je jedan od najjačih obrtničkih središta u cijeloj Vojnoj krajini. Iako se broj obrtnika poslije 1813. godine smanjuje, on se kretao oko 464 majstora obrtnika.[62] Podatke za isto razdoblje ne možemo prikazati, no možemo prikazati za godinu kada je ukinut komunitet Brod, 1786., te godinu 1801. kada se pokušalo ukinuti komunitet Petrinja. Ovdje dobivamo konačni odgovor na pitanje zašto je ukinut status komuniteta Brodu, ali ne i Petrinji. Naime, prije ukidanja statusa u Brodu je djelovalo samo 116

[59] I. Golec, D. Matanović; Problem ukidanja vojnih komuniteta..., str. 185. – 187.

[60] Isto., str. 188. – 189.

[61] Isto, str. 189.

[62] I. Golec, *Vojni komunitet Petrinja...*, str. 181.

obrtnika, dok u Petrinji 338. Broj u Brodu na Savi sugerira da su se obrtnici svojom djelatnošću najviše fokusirali na sam komunitet Brod, dok je Petrinja izvozila i plasirala robu na vanjsko tržište. Prema tome, Petrinja je uvelike ostvarila ideju o slobodnim vojnim komunitetima i to je ono što ju čini različitom od Broda na Savi i u konačnici zašto je Petrinja uspjela zadržati status slobodnog vojnog komuniteta, a Brod na Savi nije.[63]

[63] I. Golec, D. Matanović; Problem ukidanja vojnih komuniteta..., str. 189. – 190.

5. ŽIVOT U BRODU NA SAVI

Život u slobodnom vojnom komunitetu Brod na Savi tijekom 18. i 19. stoljeća obilježio je odnos vojnika i civila. Iako pretjeranog kontakta između tih dviju skupina nije bilo, on se najčešće događao kroz institucije koje su tada postojale u Brodu. Povećavanjem broja vojnika u Vojnoj krajini, po uzoru na europske trendove povećanja stajaće vojske, situacija se počela mijenjati jer su vojne vlasti povećavale svoju dominaciju nad civilnim stanovništvom. Da bismo saznali kako je tekao život u Brodu na Savi, moramo prvo podsjetiti na tri vrlo važne institucije o kojima smo već ranije govorili. To su bili Brodska pukovnija, barokna tvrđava te brodski kontumac.

Na sam život stanovnika Broda najviše utjecaja imala je dakako barokna tvrđava Brod. Počela se graditi 1715. godine, a upravo su stanovnici Broda i ostalih obližnjih krajeva Slavonske vojne krajine bili poslani da pomognu u izgradnji. Taj je rad bio poznat kao tvrđavska rabota. Od zemljanih radova, pribavljanja ogrjeva i drvenih greda do pečenja opeka, sve su to radili stanovnici Krajine. Oni su također bili zaduženi za gradnju velikog skladišta u kojem se odlagao materijal za izgradnju tvrđave. Proglašenjem Broda slobodnim vojnim komunitetom, očekivalo se da će odnos sa tvrđavom krenuti u dva smjera, tvrđava će preuzeti potpunu dominaciju naspram naselja i da će naselje iskoristiti tvrđavu kao jedno novo tržište gdje će plasirati i prodavati svoje proizvode. Zapravo se dogodilo spajanje tih dvaju pravaca jer, osim nekoliko slučajeva, veće isprepletenosti života stanovnika komuniteta i vojnika iz tvrđave nije bilo. Problemi koji se pojavljuju u tom suživotu dviju institucija proizlazili su iz toga da tvrđava bude što bolji obrambeni objekt. Gradnja u komunitetu i dužina esplanade, praznog prostora između tvrđave i naselja, bili su ključni problemi u odnosu tvrđave i naselja.[64] Odluku o tome gdje će se što graditi i zapravo o cijelom urbanističkom planu Broda, odlučivala je građevinska direkcija. Ona je brodskom magistratu postavila tri pravila u vezi s gradnjom novih kuća u komunitetu. Ulice komuniteta moraju padati okomito na tvrđavu, jedino se prizemne kuće mogu graditi, a kuće koje se grade unutar topovske linije moraju biti građene od drveta. Prema tomu, možemo zaključiti kako je obrana bila glavni razlog takvog odnosa prema komunitetu. Ulice koje su bile okomite nisu mogle zaklanjati mogućeg neprijatelja od topovske paljbe, kuće od

[64] D. Matanović, *Grad na granici...*, str. 150. – 152.

drveta im nisu pružale nikakvu sigurnost. Takav način gradnje pružao je i bolji pogled s tvrđave na samo naselje.[65]

Građani komuniteta Brod nisu imali problema s prvom i drugom odrednicom. Problem je bilo granja kuća od drveta. Građani su se toliko protivili toj odluci da su često pisali žalbe Generalkomandi i Dvorskom ratnom vijeću da im barem dopuste gradnju ciglama koje nisu bile šire od jedne stope. U tome su često imali i pomoć iz Petrovaradina čije se stanovništvo također bunilo iz istog razloga. Nevoljko su se gradile kuće od drveta, razlog su bili česti požari, ali i činjenica da su se kuće od tvrdog materijala boje prodavale i po visokim cijenama. Dvorsko ratno vijeće bi uvijek odgovaralo kako se graditi tvrđim materijalom može, ali samo izvan topovske linije i svaki puta bi se određivalo novo mjerenje te linije. No mjerenja je obavljala vojna komisija tako da se stanje nije mijenjalo. Želja stanovnika za gradnjom kuća od cigala bila je toliko velika da su čak i od Hrvatskog sabora 1848. godine tražili da im se dopusti gradnja ciglom.[66]

Kako je prije navedeno, drugi problem u odnosu tvrđave i naselja bilo je esplanadno područje. Esplanada je bilo prazno područje oko tvrđave koje je 1775. godine određeno na 600 hvati. Vojno zapovjedništvo tvrđave konstantno je širilo taj prostor, a stanovnici komuniteta su se bunili jer im se oduzimala zemlja koja se tamo nalazila i na taj način postajala beznačajna. Ne može se potvrditi „obrambeni razlog“ zbog kojeg se esplanada širila jer opasnost od Osmanlija u drugoj polovici 18. stoljeće gotovo da i nije postojala. Širenje esplanade tvrđava je izvršila 1794. godine kada je porušila prvi red kuća pod izlikom da narušavaju obrambenu liniju, drugi puta 1820. kada je posađen drvored i izgrađena cesta oko esplanadnog područja. No prije ta dva puta tvrđava je pokušala nešto zaista drastično. Naime, 1783. godine pokušalo se s premještanjem cijelog naselja na istočne pašnjake. Osnovana je komisija koja je odredila vrijednost kuća. Sam premještaj je trebala sufinancirati i gradska uprava. Na sreću građana, taj pothvat se ispostavio preskupim pa se od njega odustalo. I dalje su se građani bunili kako je to esplanadno područje preveliko i nakon svih silnih žalbi, car Franjo II. je napokon 1830. godine dopustio gradnju uz esplanadno područje. Osim problema esplanade i gradnje kuća, stanovnici su se morali brinuti o stanju tvrđave. Stanovnici komuniteta morali su održavati tvrđavu, slično je bilo i u Zemunu gdje je stanovništvo moralo održavati vojne objekte. U drugim dijelovima Slavonske vojne krajine

[65] Isto, str. 152.

[66] Isto, str. 153. – 154.

nije bila takva situacija. Stanovnici Petrovaradina nisu morali raditi, ali su to godišnje plaćali. U ostalim komuniteta u Krajini moglo se birati, hoće li se odraditi ili plaćati rabota.[67]

Odnos tvrđave kao vojne institucije i stanovnika komuniteta bi se mogao zamisliti tako da tvrđava drži kontrolu nad stanovnicima, da su oni u njezinoj vlasti. No, realno stanje je bilo znatno drugačije. Jedino kada su se vojne vlasti uplitale u živote stanovnika komuniteta bilo je u slučaju izbijanja epidemija, krijumčarenja ljudi i robe te neplaćanja carina. Odnos se dakle morao zasnivati barem na trgovini, budući da znamo da su tada vojnici dobivali plaću za svoju službu. Njihov je broj bio velik i trebali su se opskrbiti. Na scenu stupaju prodavači i obrtnici iz komuniteta koji nude svoje proizvode i usluge vojnicima. Da je situacija bila takva, odnos bi se smatrao idealnim, no ovo je daleko od istine. Činjenica je da se u tvrđavi u ogromnoj mjeri skladištila hrana, postojale su četiri peći u kojima se pekao kruh za krajišnike, meso se obrađivalo u mesnici u samoj tvrđavi, a brašno i meso su se uvozili iz unutrašnjosti Monarhije. Ideja Dvorskog ratnog vijeća bila je da tvrđava bude samodostatna i da se ne oslanja previše na stanovnike komuniteta. To se u nekoj mjeri i nije ostvarilo jer su vojne vlasti ipak trebale službu civila. Godišnje je vojna uprava raspisivala licitaciju za određene poslove u tvrđavi, a to su košnja trave po utvrdi, brijanje i šišanje posade, ukop pokojnika i održavanje i popravljanje metalnih predmeta. Gotovo nevjerojatno zvuči da je tvrđava očekivala od stanovnika da otkupe pravo na vršenje jedne od tih dužnosti, a ne da im se plaća za njihovu uslugu. Kod košnje trave, osoba koja bi otkupila to pravo morala se držati četiri pravila koja su propisana. Osoba koja kosi travu, može ju zadržati, ali ne smije na prostor tvrđave dovoditi svoju stoku da pase, budući da se smatralo da to može oslabiti zemlju utvrde. U slučaju da se to napravi, osobi se oduzima pravo košnje, trava mu se također oduzima i prodaje se nekome drugom. Poslije košnje se trebalo pokupiti sav korov. Ostala pravila ticala su se organizacije i financiranja posla. Kod brijanja i šišanja, ukopa i održavanja metalnih predmeta, bilo je dosta problema jer se stanovnici nisu odazivali na licitacije. Glavni razlog nepotpisivanja ugovora bila je niska plaća. To je dovelo do toga da se postavi trajni mesar u tvrđavu jer su prijašnji brodski mesari znali ne dolaziti na posao zbog male plaće. Iz svega predočenog, može se zaključiti kako su očekivanja stanovnika komuniteta od same tvrđave bila velika, na kraju se ispostavilo da od nje oni baš i neće imati velike koristi.[68]

[67] Isto, str. 155. – 156.

[68] Isto, str. 157. – 160.

Odnos komuniteta i vojnika najbolje prikazuje činjenica da su naselja morala kod svake izmjene ili nadopune garnizona vojnicima osigurati ogrjev, svjetlo i ležaj. Stanovnici za to nisu bili plaćeni. Jedino su im magistrati plaćali prijevoz krajiških časnika i njihov smještaj. Bilo je za očekivati da će se vojnici služiti i trgovinama i krčmama u komunitetu, nažalost, postoji samo jedan zabilježen slučaj kao dokaz.

Godine 1836. magistrat traži od zapovjednika tvrđave da natjera jednog natporučnika da podmiri račun kod jednog brodskog trgovca. Ono što se može sa sigurnošću reći je to da je naspram tvrđave, komunitet mogao pružiti veću udobnost i kvalitetu stanovanja. Niz zapovjednika tvrđave stanovalo je baš u naselju, svaki časnik je imao pravo na namješten stan, a u slučaju da nije bio namješten, mogao je dobiti naknadu pri kupovanju pokućstva. Stanove koji su krajiški časnici dobivali određivao je Građevinski propis. Prema njemu zapovjednik tvrđave ima pravo na stan od tri službene sobe koje čine kancelarija, blagajnička soba i soba za raport. Nadalje, šest privatnih soba od kojih su četiri dnevne i dvije spavaće sobe. U stanu se trebaju nalaziti i dvije sobe za sluge, blagovaonice, kuhinje, podrum, suše, staje i soba za konjušnike. S obzirom na to da se ovdje radi ipak o manjem mjestu, u Brodu na Savi takav stan nije postojao pa su se časnici u Brodu morali zadovoljiti manjim stanovima. Zanimljiv je podatak iz 1834. godine kada tadašnji zapovjednik tvrđave, podmaršal barun de Feuchstersleben, svoj časnički stan prepušta novom grobaru. Trend stanovanja u komunitetu se nastavlja i nakon vojne službe gdje umirovljeni časnici dobivaju kuću u komunitetu ili zahtijevaju da im se osigura parcela za izgradnju.[69]

Konačno u odnosu stanovnika komuniteta i vojnika iz tvrđave najviše nam govore policijski spisi. Nažalost, zabilježeno je jako malo sporova na temelju kojih bismo mogli dati sliku tih odnosa. Popis krivičnih i civilnih postupaka u Slavonskoj vojnoj krajini bilježi niz sporova u komunitetu Zemun, Brod na Savi se uopće ne spominje. Čak u matičnim knjigama katoličke župe u Brodu nema zabilješke da je od sve rođene djece jedan otac vojnik iz tvrđave. Postoji jedan slučaj iz 1761. godine gdje je nekolicina vojnika pretukla jednog Brođanina pravoslavne vjeroispovijesti. Slučaj iz 1842. godine nam puno više govori o odnosima vojnika i stanovnika. Zapovjedništvo tvrđave poslalo je tužbu brodskom magistratu, traži se povrat novca koji je posuđen djelatniku magistrata od strane jednog vojnog zapovjednika. Ovdje sada možemo nagađati o odnosu kakav su ta dvojica imali. Opravdano je zaključiti da su dvojica bili poznanici,

[69] Isto, str. 161. – 162.

prijatelji duže vrijeme i da su to prijateljstvo održavali. Pretpostavka da je novac posuđen službeniku samo zato što je on djelatnik magistrata nije održiva, oni su se morali znati od prije.[70]

Kada je Brod postao slobodan vojni komunitet, trebao je biti izvan jurisdikcije Brodske pukovnije, na čijem se teritoriju nalazio. Brodska pukovnija nije htjela prihvatiti odluku da se na njezinom teritoriju nalazilo mjesto gdje ona nema ovlasti. Tako da je zapravo ta samouprava komuniteta bila uvjetovana odlukama „velikog brata", Brodske pukovnije. Svi važni dokumenti i odluke slani su u sjedište pukovnije na pregled i potpis. Osim toga, časnici iz pukovnije su dolazili u Brod kako bi vršili pregled nad magistratom, činovnicima i gradskom stražom. Razlog tomu možemo pronaći u činjenici da je komunitet Brod morao plaćati godišnje novac kojim se može opremiti 16 vojnika. Ali generalno gledajući, to provjeravanje pukovnije ne možemo gledati kao nešto dobronamjerno, već kao podsjetnik komunitetu da iza te slobode i samouprave ipak stoji netko tko to sve odobrava. Osim toga, između Broda i pukovnije vodile su se rasprave o samim granicama komuniteta. Brodska pukovnija je smatrala kako je oštećena svaki puta kada se radilo mjerenje. Tražila se provedba reambulacije. Ona je provedena 1826. godine i ono što je bilo specifično za nju jest to da je išla ravno od točke do točke, osim ako je bilo prirodnih prepreka. Takav nefleksibilan način razgraničavanja prostora komuniteta naspram pukovnije značio je da su brojna polja i oranice ostajale izvan granica komuniteta i obrnuto. Civilu iz komuniteta to je značilo administrativnu noćnu moru. On je sada morao podizati razne dozvole u magistratu kako bi izašao izvan komuniteta, a pri tomu ne bi bio proglašen kriminalcem ili uhodom. Osim toga, pukovnija je tim ljudima mogla uzimati novac za razne usluge. Budući da je polje bilo na prostoru pukovnije, ona je zahtijevala kako polja moraju biti uređena i da se o njima vlasnici moraju konstantno brinuti. Ako im je prelazak granica predstavljao problem, uvijek su mogli plaćati satniji da se krajišnici brinu o njihovim poljima. Pukovnija je taj problem pokušala riješiti i na drugi način, oduzimanjem zemlje. S obzirom na to da je sva zemlja u Krajini bila u vlasništvu cara, on ju je imao pravo oduzeti, a budući da su stanovnici komuniteta sada bili civili, tu nije bilo nikakvih prepreka. No, od toga se odustalo jer bi se oduzimanjem tolike zemlje zasigurno osiromašilo velik broj ljudi.[71] Godine 1787. stvari se mijenjaju, izlazi Kantonski propis u kojem Brod gubi status slobodnog vojnog komuniteta te ponovo pada pod vlast Brodske pukovnije. Stanovnici su se bunili protiv tog ukidanja, ali ništa nije pomoglo, budućo da je Beč već dulje vrijeme smatrao kako su mnoga mjesta u Krajini iskorištavala taj status komuniteta i

[70] Isto, str. 163. – 164.

[71] A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, 1., str. 70., 73.

kako su komunitetima bila proglašena mjesta sa samo nekoliko trgovaca i obrtnika. Slavonska generalkomanda pokušala je umiriti stanovnike Broda, nastojali su ih podupirati u svim njihovim poslovima, čak je generalkomanda izdala i naredbu da se prema stanovnicima Broda treba odnositi uljudno i prema građanskim zakonima.[72]

Godine 1800., ukidaju se kantoni i Brod pada pod potpunu vojničku upravu. Iako je postao vojničko mjesto, građani Broda još uvijek nisu morali obavljati vojničku dužnost. Temeljni krajiški zakon donesen je 1807. godine i tada Brod postaje mjesto u Podvinjskoj satniji i biva proglašen krajiškim selom.[73] Krajiški zakon donio je Brođanima dva nova problema. Prvi je bio taj da je sjedište pukovnije bilo u Vinkovcima, a to je značilo prolazak kroz administrativni i birokracijski pakao kad god se trebalo otići po nekakvu potvrdu od strane pukovnije. Novi zakon je također naredio da jedini dopustiv oblik socijalne zajednice jest kućna zadruga, to je bio problem jer su u Brodu živjele isključivo nuklearne obitelji. Kućne zadruge su bile „životne, radne, proizvodne, potrošačke i vlasničke zajednice više ljudi raznih naraštaja i to uglavnom rođaka koji žive na jednoj potkućnici, u istoj kući i uz jedno ognjište u zajedničkom gospodarstvu i pod upravom savjeta zadruge, koji čine svi odrasli članovi koji biraju kućedomaćina-starješinu kao upravitelja zajednice i predstavnika prema van“.[74] Članovi kućne zadruge bili su svi oni koji su u njoj rođeni, udani, priženjeni ili primljeni uz ugovor i pristanak ostalih članova zadruge. Članom zadruge postojala je i svaka osoba koja ima više od šesnaest godina, a u zadruzi je bila najmanje deset godina. Sluge se tu nisu ubrajale. Takav oblik uređenja civilnog dijela stanovništva u komunitetima išao je na korist Dvorskom ratnom vijeću jer su vojnici, kako znamo, tada obavljali vojnu službu i za nju dobivali plaću u obliku zemljišta. Dakle, ta zemlja nije bila u vlasništvu pripadnika zadruge, to se promijenilo 1850. godine kada zemlja postaje vlasništvo svih članova kućne zadruge.[75]

Agonija Brođana donekle prestaje 1820. godine kada im se vraća status komuniteta, tada se u Europi počinje buditi nacionalna svijest, što će se kasnije proširiti i na prostor Vojne krajine. Revolucionarna 1848. godina donosi razne procese koji su se odvijali na prostoru Slavonske vojne krajine. Počinje se stvarati svijest o nacionalnoj pripadnosti, to je imalo značajan učinak na

[72] D. Matanović, *Grad na granici...*, str. 164. – 168.

[73] Isto, str. 91.

[74] Ivančica Marković, Podjela i raspad kućnih zadruga u Slavoniji u 19. stoljeću, *Scrinia Slavonica*, vol. 9 (br. 1), 2009, str. 221.

[75] Isto, str. 222. – 224.

stanovnike Krajine koji su se do tada izjašnjavali kao krajišnici. Počinje se upotrebljavati ime Hrvatska za sva tri teritorija Trojedne kraljevine. Građani se počinju opredjeljivati za bana Jelačića ili protiv njegai njegova sukoba s ugarskim vlastima. I na kraju dolazi do sukoba između hrvatskih i ugarskih snaga u kojima su sudjelovali i vojnici iz Brodske pukovnije. Godine 1848. održan je i prvi hrvatski građanski sabor na kojemu su sudjelovali i predstavnici Broda uz ostale predstavnike iz Vojne Krajine. Na saboru su Brođani zahtijevali da se riješi pitanje vojnih komuniteta i to na način da se odvoje iz Vojne Krajine te budu proglašeni slobodnim kraljevskim gradom. Na saboru 1848. po prvi puta krajišnici traže sjedinjenje Vojne krajine s kraljevinama Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Traži se da krajišnici imaju predstavnike u saboru, da se uvede narodni jezik u upravne poslove, crkve i škole. Traži se nadalje ukidanje vojnog lena i pretvaranje zemljišta u privatno vlasništvo krajišnika te ukidanje rabote.[76]

Brodski kontumac je bila institucija koja se nalazila odmah do komuniteta Brod. Služio je kao mjesto gdje se prelazila granica Monarhija, ali i obavljala trgovina. No, njegova glavna uloga bila je sanitarni kordon. Ono što je potaklo nastanak sanitarnog kordona bila je epidemija kuge na prostoru ličke pukovnije. Građani Broda jedino što su imali od kontumaca je bio posao i to je zapravo jedina poveznica, osim ako naravno tu želimo ubrojiti i poslove održavanja i popravljanja koji su Brođani obavljali. Upravljati njime nisu mogli jer se uvijek postavljao strani upravitelj. Upravitelji su kao i zapovjednici tvrđava nerijetko živjeli u samom komunitetu gdje su dobili stan.[77]

[76] D. Matanović, *Grad na granici...*, str. 169. – 176.

[77] Isto, str. 181. – 185.

6. OBRTNIČKA I TRGOVAČKA DJELATNOST

Obrt kao gospodarska djelatnost imala je važnu ulogu u svakodnevnom životu stanovnika Broda na Savi. Njime se bavilo nevojničko stanovništvo komuniteta koje je i donekle, kao što će se vidjeti, uživalo posebne privilegije.

Prema dostupnoj literaturi vidljivo je da su zapovjednici komuniteta poticali obrt naspram drugih djelatnosti. Prisutnost različitih obrta u Brodu bila je aktualna i prije 1753., kada je Brod postao slobodni komunitet, no potrebno je naglasiti razlike prije 1753. i poslije te godine. Glavna razlika je bila da su poslije 1753. godine obrtnici uživali u zaštiti gradskog magistra, ali i vojnih vlasti Krajine. Slavonska generalkomanda poticala je razvoj obrtništva u Brodu na sljedeća tri načina: poticali su doseljavanje obrtnika, zabranili su uvoz robe koje obrtnici u komunitetima mogu sami proizvesti te su uveli cehovsku organizaciju. Nažalost, to je bilo sve što su vlasti u komunitetu učinile kako bi potaknule razvoj obrta. Ono što je bilo potrebnije bila je materijalna, da ne kažemo financijska pomoć te bolja organizacija obrtništva. No, nije sve tako sivo jer su obrtnici dobili nešto što u to vrijeme nije bilo moguće za velik postotak stanovništva, „ukidanje granica“. Pod tim se misli na povlašteniji tretman od strane vlasti u Krajini kod prelaska granica za obrtnike. Naime, obrtnicima je papirologija potrebna za prelaženje granica satnija, tj. pukovnija, bila znatno smanjena. Sve te povlastice i „poticaji“ urodili su plodom jer je broj obrtnika u slobodnom komunitetu Brod počeo rasti, zapravo u razdoblju od gotovo jednog stoljeća broj obrtnika nikada nije bio u padu. Prema ranije iznesenim informacijama, reklo bi se da je stanje obrtnika i njihov broj u Brodu bio zadovoljavajući, no to nije bilo tako. Iako je broj obrtnika konstantno rastao iz godine u godinu, njihov broj je bio jako mali. Taj nedostatak obrtnika nije bio specifičan za komunitet Brod, već i za čitavu Vojnu krajinu.[78] Šezdesetih godina 18. stoljeća vlasti su pokušale provesti mjere kako bi se stanje s obrtnicima promijenilo na bolje. Prva mjera bila je koloniziranje stranih obrtnika iz drugih dijelova Monarhije koja je odmah dala rezultate. Razlog tomu može se pronaći u činjenici da su vlasti tim stranim obrtnicima dale desetogodišnji oprost od svih poreza te im davale predujmove za pokretanje obrta. Druga mjera bila je prilagođena samom stanju u Monarhiji. Bilo je to u vrijeme Sedmogodišnjeg rata (1756.-1763.) gdje se planiralo problem obrtnika u Krajini riješiti

[78] Isto, str. 219. – 221.

prebacivanjem pruskih zarobljenika koji su bili obrtnici.[79] Treća mjera provedena je 1765. godine i bila je najdjelotvornija. Dvorsko ratno vijeće, kako bi riješilo taj problematičan broj obrtnika, šalje 100 mladića iz Vojne krajine na učenje u Beč i u druge krajeve Habsburške Monarhije koji su imali razvijenu industriju i manufakturu.

Gledano općenito, razvoj obrta u Vojnoj krajini znatno je zaostajao u usporedbi s drugim krajevima u Monarhiji. Razlog tomu bilo je to što se krajišnik nije obrtom mogao slobodno baviti zbog svoje teške vojne dužnosti na koju je dodana i državna i općinska rabota koja zauzima gotovo sve radne dane. Tu je bila i odluka Generalkomande da se potrebe obrtničkih proizvoda nastoje zadovoljiti vlastitim radom, što je kočilo razvoj tržišta, ali i obrtništva. Razvoju nije pomagalo ni to što obrtnici nisu proizvodili vojničke proizvode, tj. nisu se bavili vojnom industrijom. Proizvodnja uniformi, oružja i drugi vojničkih potrepština uvelike bi utjecala na rast kapitala. To je bilo i u interesu Beča gdje su se zapravo i proizvodili navedeni materijali, ti proizvođači su ovisili o Vojnoj krajini i nije im bilo u interesu da se obrt razvija u tom pravcu, čime bi se njihova dobit uvelike smanjila.[80]

Već smo ranije govorili o povlaštenom položaju obrtnika, kako je vojna vlast više preferirala obrtnike nego na primjer zemljoradnike, ali trebamo naglasiti kakav su odnos imali obrtnici s magistratom komuniteta Brod. Magistrat je obrtniku pružao dvije vrste zaštite: spontanu i organiziranu. Spontana ili sporadična zaštita se odnosila na samu dozvolu otvaranja novih, istih obrta. Primjer je recimo da već postoje dva kovača, treći kovač ne bi mogao otvoriti obrt sve dok se prijašnja dvojica ili ne zatvore ili pokažu da ne mogu zadovoljiti tržište. Primjer organizirane zaštite bili bi cehovi za čiji je uzlet u Slavonskoj vojnoj krajini najviše zaslužna carica Marija Terezija.[81]

Cehovska organizacija pazila je na horizontalne barijere, tj. prelaženje obrtnika iz obrta u obrt. Osnivanjem cehova prestala je postojati mogućnost samodjelovanja obrtnika izvan organizacije ceha. To nije imalo utjecaja samo na domaće obrtnike već i na strane koji su svoju robu mogli prodavati u Brodu samo u vrijeme sajmova. Iako je struktura ceha trebala jamčiti najbolju moguću robu, to nije bio slučaj u Brodu, roba je ovdje bila loše kvalitete. Na

[79] A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, 2., str. 9. – 10.

[80] Mirko Valentić, Osnovni problemi u ekonomici Hrvatsko-slavonske vojne krajine, *Historijski zbornik*, vol. 18 (br. 1), 1965., str. 92. – 93.

[81] D. Matanović, *Grad na granici*..., str. 224. – 225.

poboljšanje stanja nije utjecala ni odredba ceha kojom se obrtnici koji prodaju lošu robu mogu izbaciti iz ceha, čime bi izgubili dozvolu prodavanja svojih proizvoda u Brodu.[82]

Ranije je napomenuto kako je Marija Terezija zapravo bila zaslužna za uvođenje cehovske organizacije u Vojnu krajinu. Važno je napomenuti kako je od svih zemalja Habsburške Monarhije upravo Vojna krajina bila posljednja koja je dobila to pravo, zapravo obavezu. „Privilegije", kako se nazivalo to pravo, Marija Terezija dodijelila je Krajini 1. studenog 1768. godine, a bilo je potvrđeno od Slavonske generalkomande 1. siječnja 1769. godine. Privilegijama je, osim općih pravila, određen i odnos među članovima ceha te pravila ponašanja majstora, kalfi i šegrta. U Brodu na Savi tada je stvoreno šest cehovskih razreda. Prvi razred činili su krojački obrti (muški/ženski krojači, krojači njemačkih/austrijskih odjela, gumbari, proizvođači užadi i konca). Drugi razred činili su obrti koji se rade vatrom (zlatari, bravari, kovači, staklari, pekari, brijači, urari, češljari, puškari, mlinari...). Treći razred je bio za kožne obrte (obućari, čizmari, kožari). Četvrti razred činili su obrti koji se bave obradom kože i krzna (krznari, sedlari, remenari). Peti razred je bio građevinski obrt (stolari, zidari, ličioci, tapetari, drvodjelje). I konačno, šesti razred činili su isključivo opančari. Ne zna se razlog zbog kojeg opančari imaju svoj zaseban razred jer njihov broj u Brodu nije bio velik, recimo krojača, tesara i čizmara je bilo više. Praksa je bila takva da se u zasebne razrede stavljaju oni obrti čijih je članova mnogo, a ostali bi se udruživali u razrede sa sličnim djelatnostima.[83]

Godine 1769., osnovana je u Petrovaradinu „Glavna cehovska škrinja" koja bi kontrolirala rad ostalih cehova u Slavonskoj vojnoj krajini. U ostalim mjestima Krajine postavljene su filijalne škrinje. Glavna škrinja sadržavala je orginalnu verziju privilegija, dok su filijalne sadržavale prijepis, osim toga, glavna škrinja je u sebi imala čuvani novac, pečat, obveznice, spise, knjige, tablice i dva svijećnjaka. Članovi su uplaćivali novac u cehovsku škrinju na sastancima svaka tri mjeseca. Ti sastanci su se održavali uz otvorenu škrinju, tada bi se novac uplaćivao, majstori su uplaćivali najviše. Ceremonija završetka sastanka završavala bi zaključavanjem škrinje i njezine trostruke brave. Ključeve su imali povjerenik, vrhovni cehovski majstor i njegov zamjenik. Jedini koji nisu morali uplaćivati novac u cehovsku škrinju bili su tkalci, suknari i pletači čarapa, razlog tomu bio je u tome što su oni „opskrbljivali pučanstvo

[82] Damir Matanović, Brodski svjetski putnici kroz svijet barijera- mali prinos komparativnom proučavanju brodske povijesti, *Scrinia Slavonica*, vol. 5 (br. 1), 2005., str. 162. – 163.

[83] D. Matanović, *Grad na granici*..., str. 225. – 226.

vojnog dijela Krajine“. Time se ukazuje kako je zapravo taj sistem bio nepravedan.[84] Škrinja sama bila je detaljno ukrašena te uz njezin sadržaj, količinu novca u njoj, određivala poziciju ceha u hijerarhiji.

6.1. OBRTNIČKA HIJERARHIJA

Biti majstor-obrtnik u Brodu na Savi, a naravno pod tim i u Slavonskoj vojnoj krajini, bila je velika čast, obaveza, ali i privilegija. Ako ste bili majstor, imali ste priliku kretati se kroz hijerarhiju komuniteta s lakoćom i ako ste znali što radite, sebi osigurati zavidan status među građanima vojnog komuniteta.

Majstor-obrtnik u Brodu na Savi imao je priliku prodrijeti u strukture moći komuniteta, ali također i u strukturu same cehovske hijerarhije. Oni su bili podvrgnuti posebnim normama ponašanja, kako prema drugim ljudima tako i prema materijalnim sredstvima, novcu, sirovini. Majstori su se uvijek morali pristojno ponašati, zabranjeno je bilo razvratno trošenje novca na hranu i piće, morali su redovito ići u crkvu, nazočiti misama, svečanostima i procesijama, a u slučaju kašnjenja na misu i nepristojnog ponašanja, plaćali su novčane kazne. Kazne se nisu plaćale crkvi, već su se novci uplaćivali u cehovsku blagajnu. Osim toga, određene su im bile i poslovne norme, norme međusobne komunikacije, utvrđena su pravila po kojima se obrt nasljeđivao, kako su se trošila materijalna sredstva, odnos prema kalfama i šegrtima. Nakon smrti, obrt su nasljeđivale supruge majstora, ali nisu smjele voditi radionicu same, već uz pomoć kalfe i odobrenje starješine filijalne škrinje.[85]

Ranije smo spomenuli privilegije majstora-obrtnika u komunitetima. Pod tim se specifično misli na privilegije koje im donosi taj status „majstor-obrtnik“ u životu komuniteta, ali i u cehovskoj hijerarhiji. Kada ste bili proglašeni majstorom-obrtnikom, postojala je šansa da postanete građaninom komuniteta i time dobijete priliku obavljati upravne poslove u gradu. No, u ovom smislu, novac je ipak bio glavni ključ položaja u društvu. Što ste bili bogatiji, to je vaš društveni status bio bolji. Što se tiče položaja majstora u cehovskoj hijerarhiji, tu je njihov položaj zajamčen i oni se nalaze na vrhu, oni posjeduju radionice te imaju prava koja su im dana

[84] D. Matanović, Brodski svjetski putnici..., Scrinia *Slavonica*, vol. 5 (br. 1), 2005., str. 163.

[85] D. Matanović, *Grad na granici*..., str. 232.

povlasticama. Nerijetko se događalo da su majstori koristili tu moć kako bi sebi osigurali povoljnije tržište. Određivali bi broj obrtnika koji su se bavili nekom djelatnošću, kako ih ne bi bilo previše. Treba naglasiti kako je to zamrzavanje broja članova neke djelatnosti bilo protivno pravilima povlastica. To pravilo se konstantno kršilo kako bi majstori sebi mogli osigurati tržište, ali i kako bi prehranili sebe i svoju obitelj. Majstori su izvještaje podnosili cehu na skupštinama svaka tri mjeseca, na njima su morali sudjelovati svi majstori i barem jedan kalfa iz svake radionice. Udovice majstora nisu smjele nazočiti tim sastancima pa su novac slale preko mladih majstora. Na skupštinama se plaćala cehovska taksa.[86]

Odmah ispod majstora u hijerarhiji, ali miljama udaljeni po pravima i povlasticama, bile su kalfe. Kalfe su bili obrtnički pomoćnici koji su pokušavali napredovati u status majstora. Počinjali su kao šegrti i nakon položenog kalfenskog ispita postajali su kalfe. Odnos prema kalfama i šegrtima u Brodu bio je kao i u ostatku Krajine, jako loš. Njihov položaj bio je određen raznim pravilnicima koje stoje u cehovskim povlasticama. U njima stoji da se majstor treba s poštovanjem odnositi prema svojem kalfi, no u praksi to nije bilo tako. Radni dan kalfe trajao je 15 sati, po ljeti radio je od 5:00 do 20:00 h, a po zimi od 6:00 do 21:00 h, s tim da je imao jedan sat pauze u cijelom radnom vremenu. Kao i majstori, kalfe su morale raditi svaki dan, izuzev blagdana i nedjelje. Nerad se strogo kažnjavalo od strane gradskog magistrata koji je nadgledao situaciju kalfi i majstora. Kazne su često bile fizičke, ali i novčane. Kažnjavalo se i zataškavanje, tj. neprijavljivanje neradnika gdje bi majstor plaćao novčanu kaznu. Proces naukovanja kalfi određivale su cehovske odredbe.[87] Šezdesete godine 18. stoljeća obilježio je oblik naukovanja pod imenom „vandrovanje“. Jednostavno rečeno, vandrovanje je bilo izučavanje kalfi u svim dijelovima Krajine, Monarhije. Mladići su slani u različite krajeve kako bi kod drugih majstora učili zanat. Nerijetko se znalo događati da se vandrovanje preseli i na drugu stranu granice. Često se događalo da se kalfe nisu snašle u novim mjestima pa bi se vratili sami ili bi ih majstori vratili kući, no događalo se i to da su kalfe po završetku obrazovanja ostajali u tim mjestima.[88] To se nije svidjelo Dvorskom ratnom vijeću, stoga 1812. donose odluku da se na vandrovanje šalju isključivo one kalfe koje će se snaći u novom okruženju, ali i vratiti u Krajinu po završetku izučavanja. Učenje je trajalo tri do četiri godine, a kod jednog majstora su se zadržavali najviše godinu dana. Kalfe koje su vandrovale imale su besplatan smještaj u cehovskoj gostionici iz čega

[86] Isto, str. 229. – 231.

[87] Isto, str. 232. – 234.

[88] A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, 2., str. 14.

možemo zaključiti da su cehovi pomagali kalfama kada bi došli u drugo mjesto na izučavanje.[89] Po dolasku u novo mjestu u svrhu vandrovanja, kalfe su se morale prijaviti u policiju i u ceh, potom bi morali potražiti konačište i posao. U slučaju da u roku od dva dana nisu pronašli posao, morali bi napustiti konačište.

Kako bi postao majstorom, kalfa je morao položiti majstorski ispit. Uvjeti za polaganje su bili dovoljan broj godina provedenih u vandrovanju, morao je biti zakonito dijete, potvrda o zavičajnosti u mjestu gdje želi postati majstorom, naukovni list, radna svjedodžba. Ukoliko nije bilo primjedbi na kalfu, on se obraća magistratu i traži odobrenje za polaganjem ispita. Magistrat sastavlja dvočlanu majstorsku komisiju pred kojom kalfa ima priliku pokazati što je naučio. Ako dokaže da je njegov rad dobar, priznaje mu se kao remek-djelo te postajem majstorom obrtnikom. U slučaju da je magistrat odbio dati priliku pristupanja ispitu kalfi, on se ima pravo obratiti Generalkomandi ili Dvorskom ratnom vijeću. Polaganje ispita se naplaćivalo, ali kandidat je mogao biti oslobođen plaćanja ako se ustanovilo da je kandidat „siromašan, ali dobar majstor“.[90]

Prije nego što bi mladić postao kalfa, bio je šegrt, najslabija karika u cehovskoj hijerarhiji. Šegrtom su postajali mladići u starosti od 12 do 14 godine, no postoje i slučajevi da su šegrti stari i do 18 godina. Vlasti su davale novčani poticaj majstorima koji bi uzimali šegrta. Šegrt je prvo primljen na probni rok kod majstora koji je trajao dva tjedna. Nakon toga, majstor je mogao odlučiti da ga primi na puno šegrtovanje. Napredovanje šegrta se provjeravalo na godišnjoj razini na cehovskoj skupštini. Ako se pokaže da je šegrt napredovao manje od očekivanog, a majstor je krivac, majstoru bi se oduzeo novac koji je primio za naukovanje šegrta, a on sam bio dan drugom majstoru. Kada bi se ispostavilo da je šegrt napredovao više od očekivanog, majstor bi ga mogao otpustiti iz službe šegrtovanja i unaprijediti ga u kalfu. Šegrti su mogli napuštati svojeg majstora, ali su za to trebali obavijestiti 2 tjedna ranije, u nedjelju kada se pravio obračun za sljedeći tjedan. Kada bi šegrt bez najave otišao od svoga majstora, za njim bi se raspisala tjeralica kao za kriminalcem. Sam život šegrta ne možemo detaljno opisati jer za to nema arhivske građe, no možemo reći da im život nije bio lagan i da su bili iskorištavani od strane majstora. To možemo „pročitati“ iz cehovskih odredbi koje zabranjuju majstorima da

[89] D. Matanović, *Grad na granici...*, str. 235. – 238.

[90] A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, 2., str. 32. – 33.

šegrte i/ili kalfe koriste za rad u polju, kao sluge po kući i slično. Nažalost, veliki broj opomena je izrečen zbog tih prijestupa što nam zapravo ukazuje kako su šegrti živjeli u Brodu.[91]

6.2. TRGOVINA U BRODU

Ideja vojnih komuniteta u Slavonskoj vojnoj krajini proizašla je iz želje da Krajina bude odličan izvor prihoda i vojnika, ali da bude samoodrživa. Uz obrt, trgovina je bila ključ uspjeha tog plana Bečkog dvora. Kako bismo bolje razumjeli trgovinu u Brodu na Savi, moramo prvo odrediti dvije vrste trgovanja koje su tada bile prisutne: tranzitna trgovina i trgovina unutar granica satnije.

Tranzitnu trgovinu u Brodu na Savi činio je uvoz robe iz Osmanskog Carstva koja je bila namijenjena unutrašnjem tržištu Habsburške Monarhije te trgovina žita Savom iz južne Ugarske prema Sisku, Karlovcu i ostatku Monarhije. Brodska pukovnija je u toj trgovini imala značajnu ulogu, a najveći prihod ubirala je od prijevoza robe Savom. Trgovina s Osmanskim Carstvom obavljala se upravo preko Broda, glavni razlog tomu bio je brodski kontumac, jedino mjesto gdje se moglo prijeći Savu, a da je blizu Broda, te prevesti stoku, ljude i robu. Činjenica da je roba koja je prelazila preko kontumaca morala biti u karanteni izvjesno vrijeme, bila je iskorištavana od strane osmanlijskih trgovaca koji su karantenu iskorištavali za skladištenje svoje robe. Roba kojom se najviše trgovalo bile su žive svinje, čija je destinacija pretežito bio slavonski Provincijal. Svinje bi stizale na osječke, đakovačke ili požeške sajmove gdje bi se trgovanjem nastavilo sve do Ugarske i njezinih tržišta. Takvo trgovanje se intenzivno odvijalo dok je Brod bio slobodni vojni komunitet, ali se njezin intenzitet nije smanjio niti nakon 1787. godine kada je Brod izgubio status komuniteta. Osim stoke koja se uvozila iz Osmanskog Carstva, na tržište Monarhije su se izvozili odjeća, sadnice, voće, pokrivači, bakrene posude, stvari koje su u Krajini i Monarhiji bile jako tražena roba. Tim predmetima se ipak nije trgovalo na kontumacu, već u raštelima u Županji, Rajevom Selu i Šamcu. Raštelima se odvijala trgovina robom koja nije mogla prenositi zarazu. No, ipak se dogodila 1795. godine epidemija kuge, donesena haljinom iz Osmanskog Carstva.[92] Vrhunac tranzitne trgovine u Brodu bio je za vrijeme

[91] D. Matanović, *Grad na granici...*, str. 239. – 240.

[92] Damir Matanović, Načela funkcioniranja unutrašnjeg tržišta Brodske pukovnije (1769. - 1857.), *Povijesni prilozi*, vol. 22 (br. 22), 2002., str. 98. – 100.

Napoleonskih ratova. Postojanjem kontinentalne blokade koju je postavio Napoleon Bonaparte, sva trgovina koja je bila usmjerena prema Engleskoj išla je preko Broda na Savi. U to vrijeme u Monarhiju su stizale engleska tkanina, šećer, začini, čaj, pamuk te južno voće. Također u ratovima s Francuskom, glavni rival Broda, Zemun gubi svoju ulogu glavnog trgovačkog mjesta s Osmanlijama.[93]

No, padom kontinentalne blokade nakon „Bitke naroda“ u listopadu 1813. godine i izbijanjem kuge u Bosanskom Brodu, Brod na Savi gubi trgovačku važnost. Važno je spomenuti i trgovinu soli koja se odvijala također rijekom Savom. Sol je dovezena brodovima iz gornje Ugarske, iz Marmaroša ili Erdelja te se istovarivala u solarskim uredima u Brodu i Županji. Solarski uredi bili su jedina legalna mjesta gdje su krajišnici i stanovnici komuniteta mogli kupovati sol. Bilo je također i onih koji su kupovali krijumčarenu sol iz Bosne po jeftinijim cijenama, no ako su bili uhvaćeno, strogo su kažnjavani.[94]

Za razliku od tranzitne trgovine, trgovanje unutar Slavonske vojne krajine bilo je više podložno načelima funkcioniranja same Krajine i zbog toga se ono puno sporije i teže razvijalo. Trgovci u vojnim komunitetima su prvotno bili vojnici koji su obrađivali zemlju dobivenu kao plaću za svoju službu. Kada bi postali trgovcima, oni bi i dalje nastavili obrađivati tu zemlju, no i dalje su morali obavljati svoje vojničke dužnosti. Kako bi se potaknuo razvoj trgovine i obrta, a podsjećamo da su to dva glavna temelja komuniteta u Krajini, vojnici/trgovci su bivali razriješeni svoje vojničke dužnosti kako bi se u potpunosti mogli posvetiti trgovanju. Postojao je dakako uvjet, a on je bio da su ti bivši vojnici sebi morali naći zamjenu, morali su platiti krajišnike da ih zamjene. Iz te činjenice proizlazi to da su većinu trgovaca u Krajini tvorili doseljenici iz Osmanskog Carstva, Grci i Cincari. Doseljenici nisu naravno imali zemlju, stoga su bili primorani plaćati obrambeni porez. Stanje u komunitetima je bilo teško što se tiče trgovanja. Interes za kupovinu je bio jako mali, pošto je „radničku klasu“ činio muškarac, koji je bio krajišnik, znači da je bio plaćen zemljom, a ne novcem. Kako bi si ljudi osigurali egzistenciju, počele su se formirati kućne zadruge. Za same stanovnike to je bilo dobro, ali za samu trgovinu pa i na kraju cijeli komunitet nije, to je zapravo uništavalo trgovinu jer su kućne zadruge tada zapravo bile autarkične zajednice, samoodržive.[95]

[93] D. Matanović, *Grad na granici...*, str. 191.

[94] D. Matanović, Načela funkcioniranja unutrašnjeg tržišta..., str. 100.

[95] Isto., str. 101. – 102.

Razvoj trgovine zahtijevao je otvorenost tržišta, upravo suprotno od toga bila je situacija u Slavonskoj vojnoj krajini koja je bila ispresijecana pukovnijama i satnijama. To je također kočilo razvoj trgovine jer su ljudi nevoljko htjeli napuštati mjesto gdje su se nalazili zbog silne papirologije koja je bila potreba kako bi se napustila satnija, a tek onda pukovnija i generalat. Godine 1803., uvodi se obaveza skladištenja viška robe u magazine. Magazini su imali stratešku ulogu u slučaju da dođe do nestašice hrane. Iako je to također otežavalo razvoj trgovine, pokazalo se uspješnim jer su i u razdobljima gladi, krajišnici bili vojno sposobni.[96]

Duhan, tekstil i sol bili su samo neki od proizvoda nad kojima je država imala monopol. Tekstil se dovozio iz Austrije, a sol iz ugarskih solana i bio je plasiran na krajiško tržište bez utjecaja domaćih trgovaca. Često su se krajišnici obraćali Dvorskom ratnom vijeću s molbom da se smanje cijene. Tada se pojavljuju limitacije, odredbe kojima su vojne vlasti određivale cijene nekih proizvoda u komunitetu. Obrtnici i trgovci su se limitacija morali striktno držati, u slučaju nepridržavanja bili su fizički kažnjavani, čak su im i dozvole za rad oduzimane.[97]

Sajmovi su bili glavna mjesta trgovanja. Mjesta u Brodskoj pukovniji su imala pravo održavanja jednogodišnjih sajmova, najčešće na dan sveca zaštitnika mjesta. Do 1821. godine, u Brodu na Savi održavalo se deset mjesečnih sajmova i dva godišnja sajma. Kasnije Brod dobiva carsko odobrenje na četiri godišnja sajma. Ta četiri sajma su se održavala na pravoslavni blagdan Uznesenja Marijina, na blagdan Presvetog trojstva, na blagdan svetog Stjepana apostolskog kralja i svete Katarine djevice i mučenice. Ti sajmovi se nisu smjeli održavati nedjeljom, a u slučaju da su padali na nedjelju, vojne vlasti bi odredile neki drugi dan za njihovo održavanje. Na svaki sajam slana je po jedna vojna postrojba kako bi se brinula o sigurnosti, a postrojbu su činili časnik, dočasnik i najmanje devet vojnika. Postrojba je bila zadužena za sprječavanje krađa, lopovluka i tuča. Osim toga, sudjelovala je u ubiranju kupoprodajnog poreza i prihoda od arendatorskih usluga. Na sajmove u Krajini mogli su doći i građani iz Provincijala. Među njima su najomraženiji bili Židovi torbari. Krajišnici koji bi kupili njihov proizvod, a da nije tada trajao sajam, bili bi strogo kažnjeni. Važno je napomenuti kako se svaka kupovina morala obavljati isključivo za novce, trampa tj. zamjena je bila zabranjena.[98]

[96] Isto., str. 102.

[97] D. Matanović, *Grad na granici*..., str. 206.

[98] Isto, str. 201. – 205.

7. ZEMLJORADNJA KAO NEPOŽELJNA DJELATNOST

Već je ranije spomenuto kako je u Slavonskoj vojnoj krajini zemljoradnja bila važna poljoprivredna grana i da se njome bavilo puno više ljudi nego recimo stočarstvom i šumarstvom. U početku je to predstavljalo i problem jer su krajišnici bili plaćeni upravo zemljom i morali su se brinuti o njoj jer je bila jedini izvor prihoda koji su imali. Upravo je ona bila kočnica razvoju obrta u gradovima Krajine, no s vremenom se situacija promijenila. Fokus vlasti bio je usmjeren na obrtništvo i trgovinu do te mjere da su ratari postavljeni na margine krajiškog društva. Agrarna problematika Hrvatsko-slavonske vojne krajine može se svesti na dva problema. Prvi je bio intenzivno pretvaranje pašnjaka u oranice, a drugi promjene u posjedovnim odnosima. Porast broja oranica nije također bio ujednačen pa imamo rast od samo 9,39 % u Karlovačkoj krajini, dok je Slavoniji taj rast 40,08 %. Na povećanu agrarnu proizvodnju utjecali su ukidanje rabote i ukidanje unutrašnje carine. Time je oslobođen dio stanovništva za agrarnu proizvodnju i dan poticaj prometu i proširenju unutrašnjeg tržišta.[99]

Smatra se da je zemljoradnja u vojnim komunitetima više bila socijalna nego gospodarska kategorija. Komuniteti kao mjesto razvoja obrta i trgovine, nisu išli na ruku razvoju proljoprivrede, tj. zemljoradnje. Tako problem smanjenja broja zemljoradnika u komunitetu postaje središnji problem slavonskih vojnih komuniteta. Taj problem je naslijeđen iz vremena kada vojni komuniteti nisu bili osnovani, a zemlja na kojoj su se oni nalazila bila je u vlasništvu stanovnika. Također se zemlja nije smjela davati strancima kojima nije bilo dopušteno čak ni stoku napasti, ako je to zemljište bilo u granicama komuniteta. Zemljišta su se također i oduzimala kada se ne bi obrađivala, opet su se dodjeljivala drugim stanovnicima koji su bili marljiviji. Čak i kada je donesen novi zakon o uređenju vojnih komuniteta, bilo je očigledno da se želi održati *status quo*. Zemljoradnici su ostvarivali niske prihode, a velik broj zemljoradnika kočio je ideju da zemljoradnici u komunitetima prodaju svoje proizvode, ali da i također u njima kupuju stvari koje su im potrebne. Kako bi se na neki način riješio taj problem sa zemljoradnicima, šezdesetih godina 18. stoljeća im se zabranjuje naseljavanje u vojnim komunitetima. Uz to, problem se pokušavao riješiti ukidanjem vojnih komuniteta, stavljanjem

[99] M. Valentić, Osnovni problemi u ekonomici..., str. 90. – 91.

zemljoradnika pod jurisdikciju zapovjedništva krajiških pukovnija te sistematiziranjem komuniteta, pritom se pazilo na broj trgovaca i obrtnika u komunitetu.[100]

Ideja za koju se zalagao major Oesterreicher, da se ukinu komuniteti, ostvarila se 1787. godine kada je Brodu na Savi oduzet status slobodnog vojnog komuniteta. Status je oduzet i drugim mjestima u Slavonskoj vojnoj krajini, no ono što je zanimljivo jest da se u Hrvatskoj vojnoj krajini komuniteti ne ukidaju u tolikoj mjeri, iako je stanje bilo gotovo jednako. Od tada broj zemljoradnika u Brodu opada, velik broj obitelji zemlju prodaje jer ne mogu prehraniti obitelj. Da bolje prikažemo stanje zemljoradnika, tj. njihov broj u Brodu, trebamo reći da je 1753. godine postotak ljudi koji su se bavili zemljoradnjom iznosio 66,38 %, dok je 1845., taj postotak iznosio samo 5,41 %. Nakon svega što smo rekli o zemljoradnji u Brodu na Savi možemo zaključiti da je ona bila dosta neprofitabilna grana privrede, konstantno je bila „napadnuta“ od strane vojnih vlasti jer se nije uklapala u njihovu viziju slobodnih vojnih komuniteta te su poljoprivrednici marginalizirani od strane obrtnika i trgovaca.[101]

[100] D. Matanović, *Grad na granici...*, str. 241. – 245.

[101] Isto, str. 246. – 251.

8. GRADSKA UPRAVA

Kao što smo već rekli, slobodni vojni komuniteti su bili specifične zone unutar Vojne krajine, civilna mjesta u vojnom okruženju. Od svih mjesta u Vojnoj krajini oni su bili najsličniji gradovima i mjestima u Provincijalu. Gradska uprava je činila tu razliku, dajući dozu samoupravljanja mjestima u Vojnoj krajini.

Magistrat ili gradska uprava je institucija koja se bavila upravljanjem i organiziranjem vojnog komuniteta. Činili su ga gradski sudac, sindik i četiri vijećnika. Nakon 1820. godine uveden je i položaj gradonačelnika. Članove magistrata birali su građani, samo u slučaju gradskog suca odluku je u konačnici donosila Generalkomanda. Biračko tijelo komuniteta Brod sastojalo se od građana. Treba napomenuti kako nisu svi stanovnici Broda bili građani. Status građana su dobivali samo časni i pošteni ljudi, trgovci i obrtnici koji nisu pravili probleme pred zakonom. Postati građaninom komuniteta bila je velika čast, ali i obaveza. Tu još treba reći da je status donosio jači položaj u hijerarhiji, ali i druge materijalne povlastice, kao oslobađanje od dijela poreza. No najvažnija povlastica građana komuniteta jest da biraju upravu i ono još bolje, sami budu birani u magistrat komuniteta. Ostali stanovnici Broda su bili upravo to, samo stanovnici ili kontribuenti. Kontribuenti su bili aktivni časnici, dočasnici, obični vojnici, korisnici blagajne za siromahe, zemljoradnici i pomoćnici.[102]

Najznačajnije funkcije u upravi komuniteta bilo je mjesto gradskog suca i gradonačelnika. Gradskog suca su birali građani, ali ga je potvrdila i Generalkomanda. Svi suci u Brodu na Savi bili su građani, dok je trend u ostatku Slavonske vojne krajine bio da tu dužnost vrše umirovljeni časnici. Od 1787. godine najvažniju ulogu u magistratu preuzimaju gradonačelnici i za razliku od sudaca, građani nemaju nikakvu moć u njihovom odabiru jer ih odabire i potvrđuje Generalkomanda. Također od tada svi gradonačelnici koji su birani su umirovljeni časnici. I dok su se gradski suci koji su većinom bili trgovci i obrtnici, brinuli za ekonomska pitanja u komunitetu, umirovljenim časnicima koji su postajali sucima, glavni je zadatak bio da se brinu o sigurnosnim pitanjima i redu u komunitetu. Zbog toga gradonačelnici preuzimaju njihovu prvotnu ulogu. Biraju se na tri godine i moraju se zalagati za poštivanje pravnih, policijskih i gospodarskih postulata, brinuti se za prosperitet komuniteta i njihovih

[102] D. Matanović, *Grad na granici...*, str. 105. – 109.

građana. Posao gradonačelnika bio je častan posao, ali bilo je i onih koji su se pokušali okoristiti njime.[103]

Slučaj u kojem se vidi ta korumpiranost u magistratu najbolje prikazuje djelovanje gradonačelnika Jaricha koji je bio na tom položaju od 1833. do 1835. godine. Kao gradonačelnik, Jarich je zanemarivao sve svoje obaveze. Služio se gradskim novcem kao da je njegov, s njime si je dao izgraditi kuću. Šefove svih službi u komunitetu dao je otpustiti i na njihova mjesta postavio ljude koji su bili poslušni samo njemu. Nakon pokretanja postupka protiv Jaricha trebalo je tri godine i odluka Dvorskog ratnog vijeća da se slučaj završi. Jarich je svrgnut s mjesta gradonačelnika i vraćen u mirovinu, ostatak magistrata je također smijenjen. Vjerojatno ni sam Jarich nije znao kakav će utjecaj imati njegov slučaj na daljnje upravljanje magistratom. Od tada u magistratu nisu više djelovali građani komuniteta, već dužnost vijećnika preuzimaju vojnici ili časnici. Takvo stanje je trajalo sve do 1844. godine kada se opet počinju birati građani na mjesto vijećnika u magistratu.[104]

Sindik je bila osoba u magistratu komuniteta koja se brinula o komunitetskom zapisniku i blagajničkim knjigama. Na mjesto sindika uvijek su birana vojna lica. Smatra se da je posao sindika bio jedan od najodgovornijih te su i kvalifikacije za njega bila zahtjevne. Da bi se postalo sindikom, moralo se diplomirati austrijsko civilno i vojno pravo, znati govoriti i pisati njemačkim, ali i jezikom kojim su se služili stanovnici komuniteta, dobro računati te poznavati policijska i gospodarska znanja. Uz to, kao osoba, sindik je trebao biti pošten, moralan i uljudnog ponašanja.[105]

Služba policije u gradovima Vojne krajine bila je gotovo identična gradskoj upravi jer su obje imale za cilj očuvanje društvenog poretka, mir, sigurnost i zdravlje. Policija je brinula o stanju u mjestima u smislu javnog reda i mira i općenito o stanju morala. Budući da je car bio apsolutni vladar u Monarhiji, može se zaključiti kako je policija imala veliku ulogu u stezanju obruča oko građana kako stvari ne bi izmakle kontroli, u Vojnoj krajini to je podignuto na još veću razinu. Ovdje se vojska nije koristila samo za borbu protiv vanjskog neprijatelja, već i protiv unutarnjeg, tako da je vojska u Vojnoj krajini imala i policijsku svrhu. Baš zbog takve situacije u kojoj se nalazila Vojna krajina, policija je imala ovlasti veće nego u bilo kojem

[103] Isto, str. 110. – 112.

[104] D. Matanović, *Grad na granici...*, str. 113. – 114.

[105] Isto, str. 115.

drugom dijelu Habsburške Monarhije. Iako nisu bili u pravom sklopu Krajine, stanje u komunitetima nije bilo drugačije naspram ostalih mjesta u Vojnoj krajini.

Policija je usko surađivala i s gradskom stražom, ali i ostalim institucijama i pojedincima koji su se brinuli o javnom redu i sigurnosti, od liječnika i ljekarnika pa sve do običnih građana komuniteta.[106] Službu policije činili su ravnatelj, komesar, pisar, kaplar te šest redarstvenika. Glavnu ulogu imao je, naravno, ravnatelj policije, on je imao nadzor nad svim ostalim službenicima. Njegova kuća je služila kao policijska postaja gdje bi se održavali sastanci, zapisivanja, istraživanja. Policijski komesar je po ovlastima odmah bio uz bok ravnatelju policije, tako da je i on također imao nadzor nad ostalim službenicima, ali je morao voditi i zapisnike o raznim stvarima, kao na primjer zapisnik o policijskim propisima, zapisnik s popisom svih kuća grada, njihovih prostorija, kreveta i stanovnika itd. Zbog važne uloge koju je imao, komesar je uvijek morao policiji naznačiti gdje će se nalaziti ako nije kod kuće, uz to, ako je namjeravao izbivati duže vrijeme iz mjesta, trebala se naći zamjena. Policija je vodila i građanske parnice, ako su se mogle brzo riješiti i na licu mjesta. Osim toga, brinuli su se i za zdravstveno stanje u mjestima. Posebnu pozornost policija je posvećivala financijskom stanju staleža, to se ponajviše odnosi na onaj dio populacije koji je bio nezaposlen, na siromašne i prosjake. Sigurnost na cestama u slučaju radova, nepropisno parkirana kola, bacanje otpada, čistoća ulica, trgova i bunara, sve je to bilo u nadležnosti policije. Osim toga, pazilo se i na gostionice, svratišta, dvorane za ples i druga mjesta gdje se okupljao veći broj ljudi, ovdje su se sprječavale tučnjave, pijančevanja i buka.[107] Policija se bavila i sprječavanjem ilegalnih djelatnosti kao što su sumnjiva okupljanja, „mračna“ društva, prodaja slika i bakroreza uvredljivog sadržaja, prodaja zabranjenih knjiga te zavođenje muškaraca od strane uličnih djevojaka. Prostitucija je postojala u Brodu na Savi. To možemo zaključiti prema pravilniku koji je izdan u Brodu na Savi početkom 20. stoljeća pod nazivom „Pravilnik za bludilišta u gradu Brodu na Savi“. Iako se taj dokument odnosi na razdoblje kada Vojne krajine nije bilo, ipak je od značaja jer nam govori kako su i prije 20. stoljeća postojala bludilišta u Brodu na Savi. Zasigurno nije došlo do eksplozije broja bludilišta ili uličnih djevojaka u kratkom vremenu. Najvjerojatnije je njihov broj s godinama rastao, znači tijekom 19. stoljeća, i došao je do te mjere da se djelovanje moralo zakonski urediti. Članak #16 govori kako zdravstveni nadzor nad

[106] Alexander Buczynski, Organizacija policije i pravosuđa u Vojnoj krajini, *Povijesni prilozi*, vol. 13 (br. 13), 1995., str. 78. -79.

[107] Isto, str. 80. - 81.

bludilištima trebaju izvršiti gradski liječnici prema odredbi koja je stupila na snagu godine 1895.[108] Zato možemo zaključiti da je i u vrijeme dok je Brod bio slobodan vojni komunitet, prostitucija bila aktivna „djelatnost“.

[108] Mario Kevo, Pravilnik za bludilišta u gradu Brodu na Savi, *Scrinia Slavonica,* vol. 4 (br. 1), 2004., str. 538.

9. CRKVENA ZBIVANJA U BRODU NA SAVI

Sredinom 18. stoljeća počinju jačati tendencije Habsburgovaca za smanjenjem utjecaja i moći Katoličke Crkve u Monarhiji te uspostavom državne vlasti nad Crkvom. Habsburgovci su već 1716. godine mogli svećenstvu raspisati porez kojim bi se održavale utvrde u Hrvatsko-slavonskoj i Ugarskoj vojnoj krajini. Prema Mariji Tereziji, Crkva je trebala predstavljati ujedinjenu snagu Monarhije. Iako je provodila mnoge crkvene reforme, Marija Terezija je uvijek nastojala održati dobar odnos s papom. Budući da je nakon Rata za austrijsko naslijeđe (1740. – 1748.) gospodarstvo u Monarhiji stagniralo, Crkva je služila kao lak plijen za podmirivanje državnih troškova. Na meti Marije Terezije našao se i red isusovaca. Problem s njima je bio u tome što su bili dosta centralistički uređeni i podređeni papi u Rimu. Carica je također smanjila i broj blagdana, kako bi ukinula besposlicu i potaknula gospodarstvo.[109]

U Brodu na Savi samostan su imali franjevci. Upravo su oni obavljali crkvenu službu u komunitetu. No odnos carice prema franjevcima, u naletu stvaranje državne Crkve, mijenja se. Marija Terezija najavljuje franjevcima 1741. godine da sve župe koje su vodili moraju predati biskupskim ordinarijima. Razlog tomu je bio da se Crkva na tom području može lakše kontrolirati jer je dijecezansko svećenstvo bilo više vezano za Monarhiju nego franjevci koji su odgovarali franjevačkom generalu. Stoga možemo reći kako je oduzimanje brodske župe franjevcima bilo ponajviše materijalnog karaktera.[110]

Brodska župa bila je pod jurisdikcijom Zagrebačke biskupije čiji je biskup Franjo Thauszy (1751. – 1769.) brodsku župu pokušavao staviti pod svoju upravu. Bio je u stalnom kontaktu s podmaršalom Mercyjem, zapovjednikom Slavonskog generalata nagovarajući ga da brodsku župu prepusti njemu. No budući da je Vojna krajina zadržala patronatsko pravo, znači da je sama određivala i dijelila crkvenu službu, to se nije dogodilo. Patronatsko pravo je bilo pravo podjeljivanja crkvenih službi i sličnih nadarbina. U Vojnoj krajini je car to pravo uzeo sebi, a u njegovo ime ga je izvršavalo vojno ministarstvo. Primjer za to imamo kod imenovanja novog župnika neke župe. Ceremonijalni čin instalacije bio je važan dio, a sastojao se od dva

[109] Alexander Buczynski, Rimokatolička i Pravoslavna crkva u Vojnoj krajini (1740.-1868.), *Povijesni prilozi*, vol. 12 (br. 12), 1994., str. 40. – 41.

[110] Damir Matanović, Dva tumačenja patronatskog prava u Brodu na Savi iz 1754. i 1801. godine, *Croatica Christiana periodica*, vol. 28 (br. 53), 2004., str. 118.

dijela: *instalation in temporalibus* i *instalatio in spiritualibus*. Prvu instalaciju obavljao je predstavnik vojne vlasti, najčešće oficir i obavljao se pred crkvenim vratima.

Oficir bi pročitao dekret o imenovanju novog župnika, a njemu naglasio važnost župničke službe. Zatim se otvaraju vrata crkve i slijedi drugi dio ceremonije koji obavlja biskupski delegat, on čita biskupov potvrdni dekret.[111] Jedno vrijeme su crkvenu službu franjevci obavljali i u tvrđavi Brod, ali zbog brojnih iznenadnih smrti, Generalkomanda je odlučila u tvrđavu postaviti kapelana. Kapelan se financirao iz iste blagajne kao i zapovjednik tvrđave i nije se miješao u poslove franjevaca.[112] Oduzimanje franjevačkih župa u Slavoniji započinje 1753. godine. Župa u Međuriću je prva oduzeta župa, nakon nje oduzeta je franjevačka župa u Požegi, a nakon toga i u Brodu na Savi.[113]

Postupak izbora župnika u Vojnoj krajini odvijao se tako da je biskup vojnim vlastima predložio tri kandidata, pri tomu da je na prvom mjestu bio po biskupu najbolji odabir. Vojne vlasti su u većini slučajeva birale biskupovog miljenika. U Brodu to nije bio slučaj. Kandidati su bili sljedeći: Josip Ponitificzer, Josip Znika i Matija Grangya. Prema biskupu, najbolji odabir je Ponticiczer, no baš zbog toga razloga nije odabran od strane vojnih vlasti jer je mogao biti previše ovisan o biskupu koji je imao ambicije istisnuti franjevce iz Krajine. Vojnim vlastima je dakako odgovaralo da biskup makne franjevce koje vojne vlasti nisu mogle kontrolirati, dok su biskupa koji je odgovarao papi ipak mogli kontrolirati jer je sve svoje poteze morao provjeravati u Generalkomandi Vojne krajine.[114] Pravoslavni vjernici su činili manji postotak stanovništva Broda na Savi. Nastojanja pravoslavnih vjernika da osnuju parohiju i počnu graditi crkvu datira u 1782. godinu. Molba koju su tada poslali odbijena je, razlog tomu je bio što u Brodu tada nije živjelo oko 500 pravoslavnih vjernika, tj. 50 obitelji. Usprkos tomu što nisu imali dovoljan broj članova, pravoslavnoj zajednici je omogućeno građenje crkve i osnivanje parohije 1801. godine. Razlog tom popuštanju treba potražiti u tadašnjoj situaciji u Europi, ali i samoj Krajini. Jednostavno rečeno, u Europi je tada jačala opasnost od Napoleona Bonapartea i tim ustupkom, vojne vlasti u Brodu su samo dobile još jedan izvor vojnika za ratovanje.[115]

---

[111] Marin Srakić, Katolička crkva u Vojnoj krajini – prema dokumentima Dijecezanskog arhiva u Đakovu, *Croatica Christiana periodica*, vol. 13 (br. 24.), 1989., str. 49.

[112] D. Matanović, Dva tumačenja patronatskog prava u Brodu..., str. 119.

[113] Isto, str. 120.

[114] Isto, str. 120. – 121.

[115] Isto, str. 121. – 122.

10. ZAKLJUČAK

Vojna krajina bila je specifična teritorijalna tvorevina čiji počeci sežu na kraj 15. stoljeća. Njezina prvobitna funkcija bila je obrana od naizgled nezaustavljive sile Osmanskog Carstva. Nakon pobjede u Velikom bečkom ratu, dolazi do proširenja njezinog teritorija na Slavoniju i Srijem gdje se formira i organizira Slavonska vojna krajina. Iako se tada nije znalo, u 18. stoljeću počinje slabiti Osmansko Carstvo, a primarna funkcija Vojne krajine počinje se mijenjati. Vojna krajina polako postaje jedna velika vojarna u kojoj su se obučavali budući vojnici Habsburške Monarhije. Bečki dvor se znao poslužiti Vojnom krajinom, ali nije htio previše ulagati u nju. Ideja Beča bila je stvoriti autarkijsku tvorevinu koja bi služila kao odličan izvor vojske i koja bi služila za obranu i proširenje granica Monarhije. Način na koji bi to postigli bio je stvaranje malih civilnih otoka u vojnom okruženju koji bi pokretali gospodarstvo Vojne krajine. Slobodni vojni komuniteti bili su ta mjesta, a među njima kao jedan od najvažnijih bio je Brod na Savi. Zahvaljujući svom odličnom položaju tik uz Savu, zapravo granicu sa Osmanskim Carstvom, Brod na Savi je trebao biti odličan primjer slobodnog vojnog komuniteta kao mjesto razvoja trgovine i obrta. Stvarnost je bila drugačija. Već od samog proglašenja 1753. godine, Brod kao komunitet ima problema sa svojom vojnom okolinom, Brodskom pukovnijom, točnije s granicama koje su nerijetko dijelile zemlju samih stanovnika komuniteta, a prelazak granica bila je prava birokracijska mora. Veliki postotak zemljoradnika među populacijom Broda bio je također trn u oku merkantilitički orijentirane vlasti. U Brodu je još od srednjeg vijeka postojala neka vrsta fortifikacije. Bila je to mala utvrda koja se tijekom stoljeća obnavljala. Nakon preuzimanja ozbiljnije uloge u fortifikacijskom sustavu Vojne krajine, odlučeno je da će se u Brodu izgraditi nova tvrđava. Izgradnja je počela 1715. godine. Iako je bilo za očekivati da će tvrđava i njezini vojnici voditi glavnu riječ u komunitetu, to nije bio slučaj. Uprava komuniteta prepuštena je gradskom magistratu, a jedini kontakt tvrđave i stanovnika komuniteta bio je u obliku nekakvog poslovnog dogovora ili pružanju ugostiteljskih i trgovačkih usluga. Iako je tijekom godina obrt rastao kao i trgovina, Brodu je status komuniteta oduzet 1787. godine zbog nedovoljnog razvoja istih. Brod na Savi tada je smatran običnim krajiškim selom, a njegovi stanovnici su se žalili pukovniji, Generalatu, Dvorskom ratnom vijeću, čak i samom caru da im vrati status komuniteta. Godine 1820. želja im je ispunjena. Kao slobodan vojni komunitet, Brod na Savi je dočekao razvojačenje Vojne krajine. Nakon njezinog ukidanja i spajanja teritorija sa Trojednom Kraljevinom 1881. godine, Brod je proglašen slobodnim kraljevskim gradom.

11. LITERATURA

- Buczynski, Alexander, Rimokatolička i Pravoslavna crkva u Vojnoj krajini (1740.-1868.), *Povijesni prilozi*, vol. 12 (br. 12), 1994., str. 39. – 96.

- Buczynski, Alexander, *Gradovi Vojne krajine*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1997.

- Buczynski, Alexander, Organizacija policije i pravosuđa u Vojnoj krajini, *Povijesni prilozi*, vol. 13 (br. 13), 1995., str. 78. -79.

- Buczynski, Alexander, Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850., *Arhivski vjesnik*, br. 34-35, 1992., str. 185. – 194.

- Čulinović, Ferdo, *Državnopravni razvitak Vojne krajine (s naročitim osvrtom na Slavoniju)*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1969.

- Engelsfeld, Neda, *Povijest hrvatske države i prava – razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Pravni fakultet, Zagreb, 2002.

- Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003.

- Golec, Ivica; Matanović, Damir; Problem ukidanja vojnih komuniteta u Vojnoj krajini na primjerima Broda na Savi i Petrinje, *Povijesni prilozi*, vol. 31 (br. 31), 2006., str. 183. – 192.

- Golec, Ivica, *Vojni komunitet Petrinja 1765. – 1881.*, Doktorska disertacija, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 1995.

- Kaser, Karl, *Slobodan seljak i vojnik*, Naklada Naprijed, Zagreb, 1997.

- Kevo, Mario, Pravilnik za bludilišta u gradu Brodu na Savi, *Scrinia Slavonica,* vol. 4 (br. 1), 2004., str. 530. – 542.

- Kljajić, Josip, *Brodska tvrđava,* Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 1998.

- Kljajić, Josip, Brodska utvrda "Vukovac" 1688.-1722., *Scrinia Slavonica*, vol. 3 (br. 1), 2003., str. 121. – 156.

- Kljajić, Josip, Ustroj Slavonske vojne granice u 18. stoljeću, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, vol. 6, Osijek, 2001., str. 193. – 222.

- Macan, Trpimir, *Povijest hrvatskog naroda*, Školska knjiga, Zagreb, 1999.

- Marković, Ivančica, Podjela i raspad kućnih zadruga u Slavoniji u 19. stoljeću, *Scrinia Slavonica,* vol. 9 (br. 1), 2009, str. 221. – 231.

- Matanović, Damir, *Grad na granici- Slobodni vojni komunitet Brod ba Savi od sredine 18. stoljeća do sredine 19. stoljeća"*, Slavonski Brod : Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2008.

- Matanović, Damir, O osnutku vojnog komuniteta Brod na Savi, *Scrinia Slavonica*, vol. 2 (br. 1), 2002.

- Matanović, Damir, Brodski svjetski putnici kroz svijet barijera- mali prinos komparativnom proučavanju brodske povijesti, *Scrinia Slavonica*, vol. 5 (br. 1), 2005., str. 162. – 173.

- Matanović, Damir, Načela funkcioniranja unutrašnjeg tržišta Brodske pukovnije (1769. - 1857.), *Povijesni prilozi*, vol. 22 (br. 22), 2002., str. 96. – 107.

- Matanović, Damir, Dva tumačenja patronatskog prava u Brodu na Savi iz 1754. i 1801. godine, *Croatica Christiana periodica*, vol. 28 (br. 53), 2004., str. 117. – 123.

- Mažuran, Ive, *Osnivanje vojne granice u Slavoniji 1702. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2005.

- Moačanin, Fedor, Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st., *Arhivski vjesnik*, vol. 34-35, 1992., str. 157. – 163.

- Pavličević, Dragutin, Povijest Hrvatske, P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2007.

- Roksandić, Drago, Posavska krajina/granica od 1718. do 1739. godine, *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, vol. 3 (br. 1), 2007., str. 62. – 82.

- Skupina autora, *Povijest, knjiga 21.*, Jutarnji list, Zagreb, 2008.

- Skupina autora, *Povijest Hrvata*, knjiga 2., Školska knjiga, Zagreb, 2005.

- Šišić, Ferdo, *Povijest Hrvata - pregled povijesti hrvatskog naroda (600. - 1526.)*, Marjan tisak, Split, 2004.

- Šišić, Ferdo, *Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526.-1918., drugi dio*, Marjan tisak, Split, 2004.

- Taylor, Alan John Percivale, *Habsburška Monarhija 1809. – 1918.*, Zavod Znanje, Zagreb, 1990.

- Utješenović Ostrožinski, Ognjeslav, *Vojna krajina*, Školska knjiga, Zagreb, 1988.

- Valentić, Mirko, Osnovni problemi u ekonomici Hrvatsko-slavonske vojne krajine, *Historijski zbornik*, vol. 18 (br. 1), 1965., str. 89. – 102.